

ДРВОРЕЗ СВ. СПАСА И СВ. БОГОРОДИЦЕ У СКОПЉУ.

Уметничке особине нашега народа у Јужној Србији манифестују се и данас на више начина. — Док женскиње изражава своја уметничка осећања, сем песме и игре, још и ванредно богатим и лепим везом по свиленој, платненој и вуненој материји свога одела и других предмета; дотле мушкарци, као златари или кујунџије, примењују сличне уметничке особине у извесној врсти одличног филигран веза по драгоценом металу, сребру и злату; а *дрворезбари*, *скулпшори*, или како их овде обично зову *којаничари*, вођени сличним уметничким осећајима, прерађују тврдо орахово дрво у разне раскошне декоративне објекте, на начин као да везу длетом по дрвету.

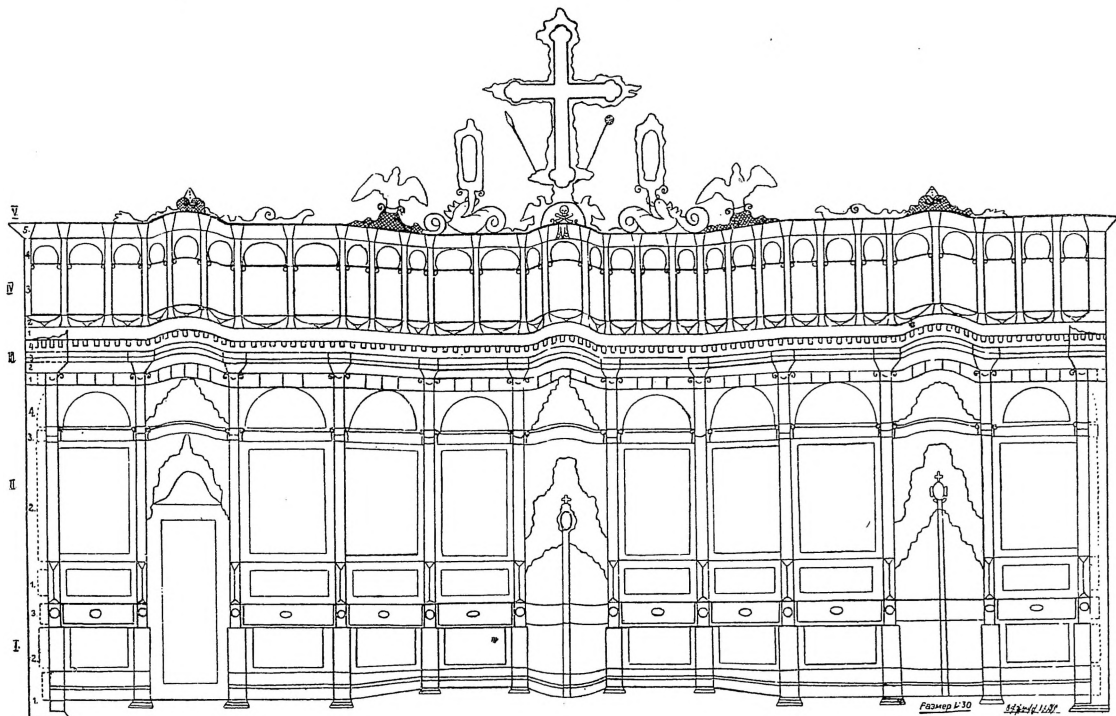
Сви ти ручни радови, везилачки и златарски, као и радови наших вајара у дрвету, нису нова појава и производ само наших дана. Они имају за собом вековну традицију, која води у доба процвата наше средњовековне уметности и културе уопште, а преко ње и у ранија времена. Како је пак у средњем веку, за наше државне самосталности, уз владоце и властелу, српска црква била најмоћнији инспиратор и помагач уметности наше уопште, то су и за њу израђивани били многи лепог облика објекти нашег старог дрворезбарства; а нарочито: улазна врата у цркву, царска врата на олтарним преградама, доцнијим иконостасима, ђивоти за светитељске мошти, полијелеји под главним кубетом, звани обично хоро или Богородичино коло, црквени столови, рамови икона, дрвене корице књига, певнице, наслони целиваћих икона и т. д. На жалост, од тих производа наше старе скулптуре у дрвету, кроз векове тешких дана, паљења и уништавања, за време робовања Турцима, успело је да се до нас сачува само неколико објеката и то махом скулптираних црквених улазних и царских врата (у Охриду, Слечу, Хиландару, Пећи, Дечанима, Св. Николи код Скопља, и т. д.). Али већ и ти остаци пружају нам довољно података за поставку, да је и наша средњовековна дрворезбарска уметност била на достојној висини свога времена.

За време дугог робовања Турцима, постепено је наступала потпуна деградација већине, раније врло снажно развијених, грана наше уметности, а нарочито архитектуре, сликарства и скулптуре у мрамору. Иста судбина пратила је неко време и дрворез; али доцније, нарочито у 18. и 19. веку, он добива све више маха, упоредо с формирањем олтарне преграде у данашњи облик високог иконостаса. — Иконостас је, на име, све више добивао задатак да замени старе фреско-слике по црквеним зидовима и тиме постао најмонументалнији и најдекоративнији објект унутрашности сваке православне цркве; па се, сасвим природно, на њега сконцентрисавала и главна уметничка пажња.

Из првих векова нашег робовања Турцима, од 15—17 века, сачувало нам се такође само мало дрворезбарских објеката. И то су опет махом царска врата, два архијерејска престола (у Охриду, архиепископа Прохора из 1540, и у Хиландару, босанског митрополита Исаије из 1635), један више од 2 м висок крст, сав дрворезно исписан (у Дечанима из 1565), неколико архитрава олтар-

ских преграда или космитиса, са великим крстом изнад царских врата (у Грачаници из 1626, у Св. Николи Шишевском из 1637, и т. д.).

Сви ти објекти, међутим, сем архијерејског стола у Хиландару (сл. 24) и крста у Дечанима, не показују никакав виши уметнички значај. Али има индикација, да је и у то доба било код нас правих уметничких дела скулптуре у ораховом дрвету. Поред осталог, на то нас упућује и једна белешка у Житију цара Уроша од пећког патријарха Пајсија Јањевца. Патријарх на име каже, да су одмах, пошто су нађене мошти цара Уроша и он објављен био за светитеља, крајем 16 века „нашли се *некои рукодјелци и сайварајуи кивои красн*

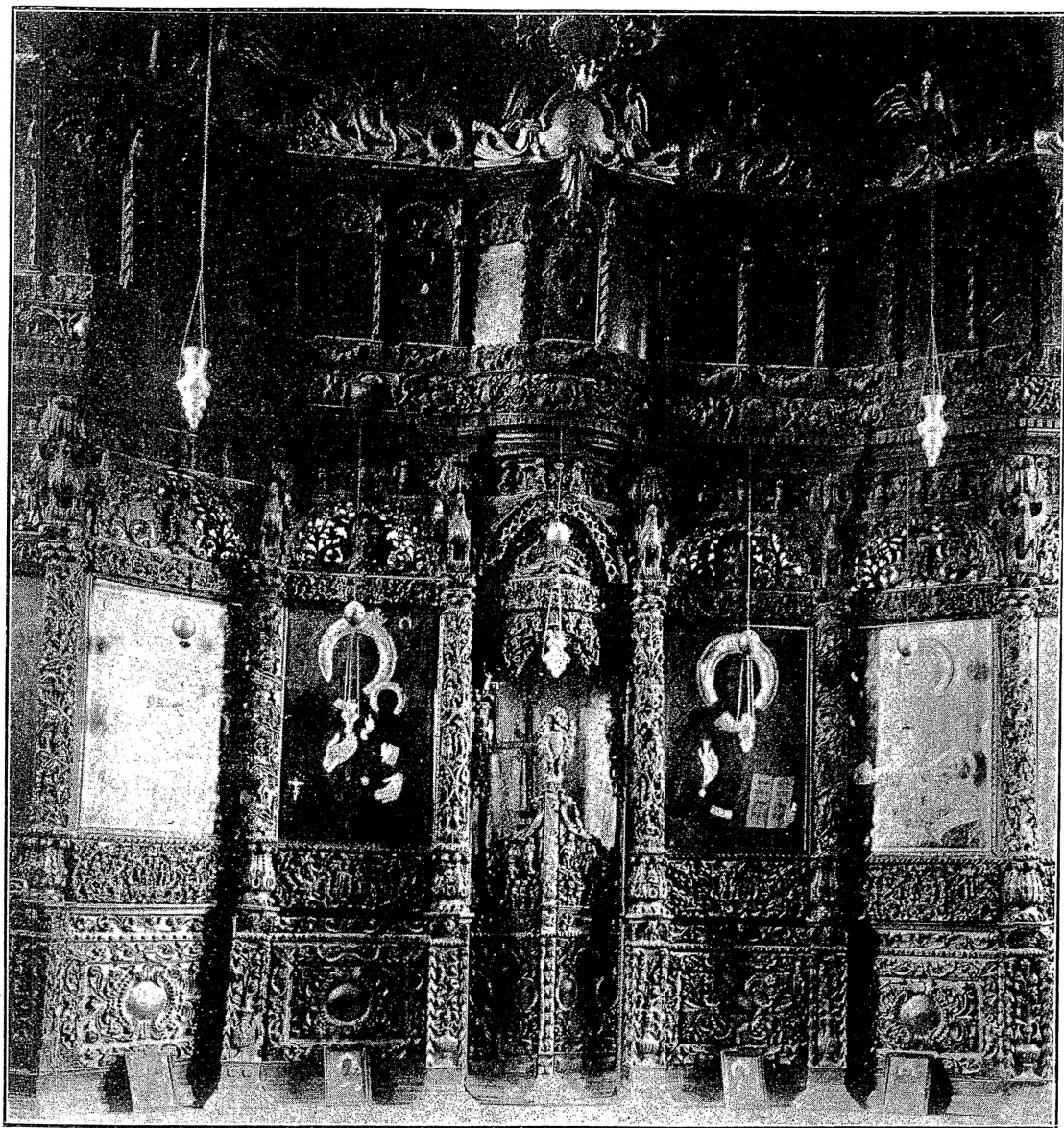
Сл. 1. — Нацрт иконостаса Св. Спаса.

ош дрвета орахова и влагајут мошти ва кивот“ (Гласник Срп. Учен. Друштва XXII, 229).

О *иконосѣасима*, у данашњем смислу те речи, немамо код нас никаквих поузданих података све до 17 века. А по очуваним старим олтарским преградама од мрамора (у Старом Нагоричину, Дечанима) и њиховим остацима (у Св. Арханђелима код Призрена, Св. Атанасију код Лешка, и т. д.) знамо, да је у средњем веку, не само у највећим и најлепшим нашим црквама, него и у малим капелама, на место данашњих високих иконостаса, била само ниска камена или зидана преграда, обично до висине људских груди, са стубовима нешто вишим од човека. Преко стубова положена је била орнаментисана мраморна греда, по којој се пружао дрвени космитис са крстом на коме је насликано распеће Христово. Преграда је имала само једна, царска, врата у средини или највише двоја (северна); а простори између осталих стубова били су или изидани и на њима насликане фреске Христа, Богородице и светитеља коме је храм посвећен (као на пр. у Ст. Нагоричину); или су у интерколумне постављане исте слике израђене на дрвеним плочама (Дечани). — Све остале иконе, које се данас постављају на иконостасима, биле су тада, по утврђеном реду, фреско израђене по свима зидовима цркве.

Овај начин одељивања олтара од храма остао је код нас у обичају дуго времена и доцније под Турцима. Стога се по црквама Јужне Србије још и у првој половини 17 века нарочито израђују само хоризонтални дрвени космитиси, са вертикалним великим крстом изнад побеђених аждаја, као што нас

уверавају записи мајсторâ у Грачаници из 1626 и у Св. Николи над Треском из 1637. Али, у Светој Гори Атонској већ и раније појављују се прве високе олтарне преграде, израђене у ниско скулптираном дрвету и окићене иконама, прво у једном, а доцније и у два и три реда. По тим иконама добила је олтарна преграда име *иконосѣас*; док се раније звала *ѡемѣло*, па је под тим именом позната била не само у зографским уџбеницима, чак и из половине

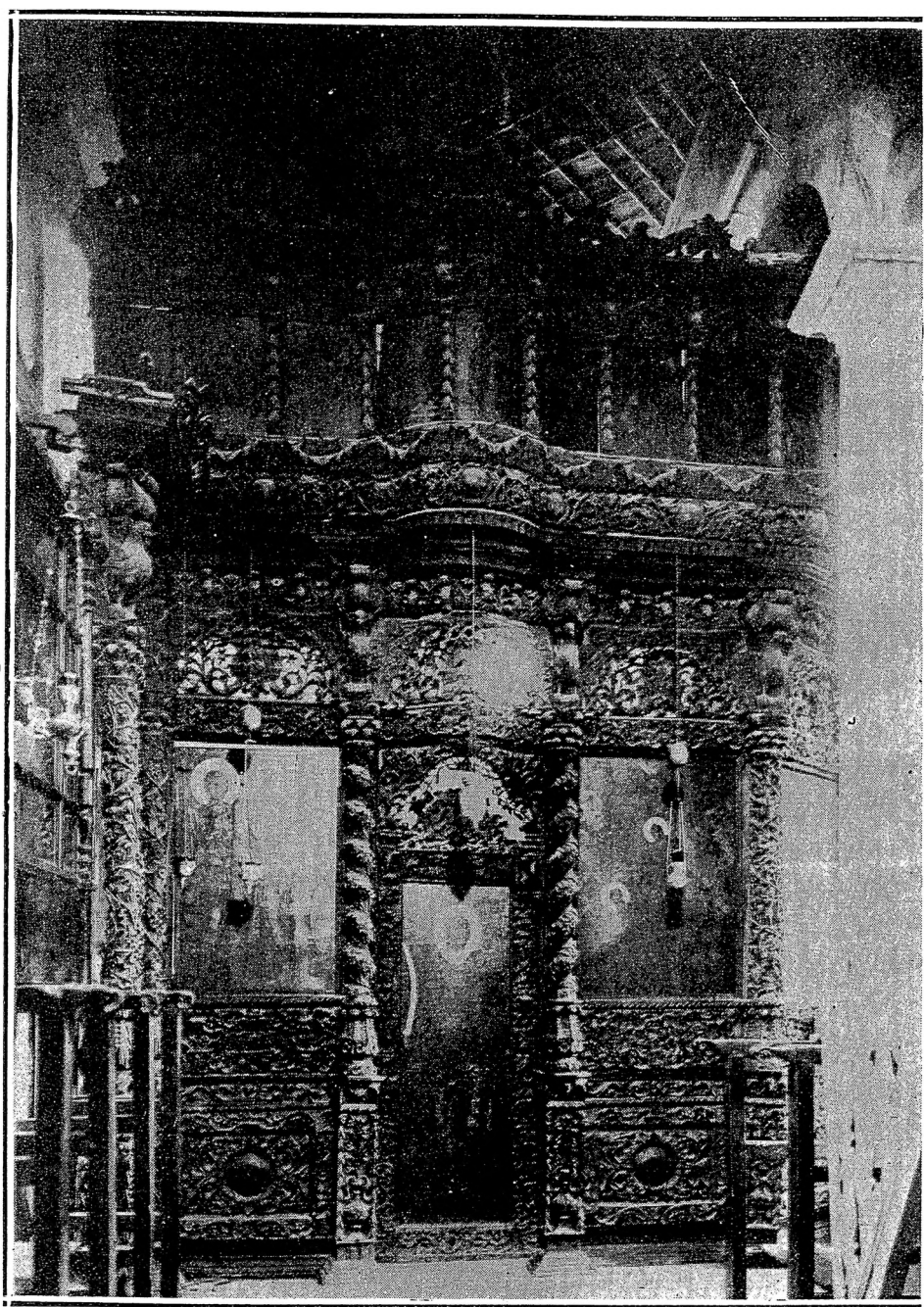

Сл. 2. — Централни део иконостаса Св. Спаса.

18 века, него и у народу и свештенству, који у Јужној Србији још и данас обично кажу темпло или темло место иконостас. А да је реч иконостас заиста новог порекла уверава нас још и чињеница, што те речи нема у грчким зборницима речи употребљаваних у византиско доба.

Ново формирана олтарска преграда схваћена је одмах као триумфална врата Христа, победитеља греха и смрти; па је иконостас, и по архитектонској конструкцији и по декоративним композицијама, постао у многим сличан моделу триумфалних врата првог хришћанског цара Константина Великога. Стога олтарна преграда има сада троја врата, од којих се средња зову царска. (Види

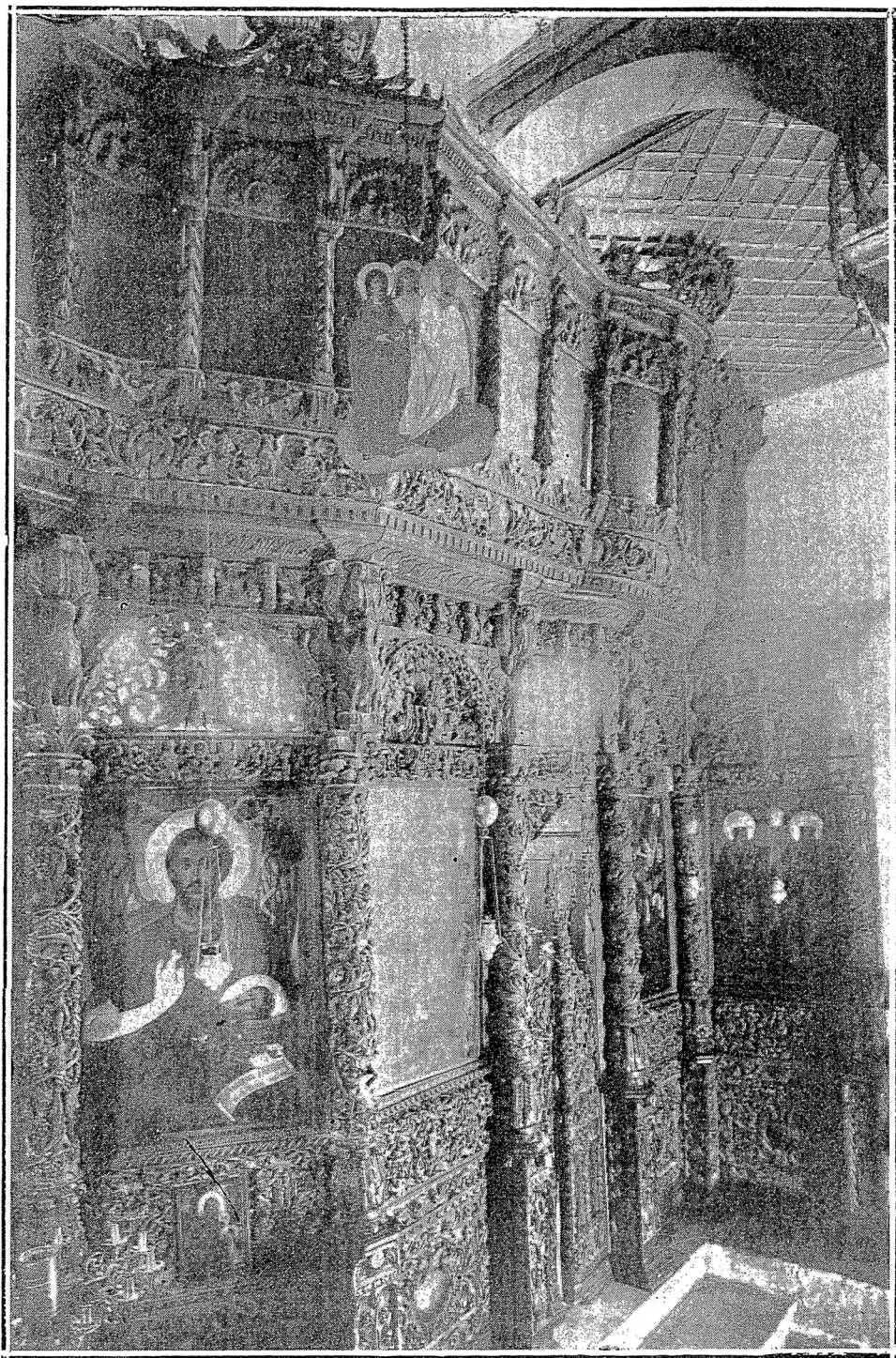
сл. 1). — На повисоком постољу дижу се аркаде, чији интерколумни испуњени су престолним иконама Христа, Богородице и њихових најодличнијих сарадника, верских вођа. Архитрав састоји такође од неколико хоризонталних орнаментисаних делова; а на њему се диже атика са иконама, које приказују разне

Сл. 3. — Северни део иконостаса Св. Спаса.

сцене из живота и рада Христовог и његових апостола, слично скулптираним композицијама из живота и рада Константина и његових војсковођа, на споменику победе над Максенцијем 312 (— Константинова триумфална врата у Риму). И велики четворокраки крст, са распетим Христом изнад побеђених змајева, који се диже у центру космитиса на врху иконостаса, над атиком и царским вратима, подсећа много на цара триумфатора, усправљена у четворопрегу у центру, на врху атике триумфалних врата.

Са увођењем иконостаса добила је дрворезбарска уметност у Светој Гори нов полет. — Она је тамо и раније много негована међу калуђерима, а наро-

Сл. 4. — Прелом иконостаса Св. Спаса, између централног и јужног дела.

чито међу аскетима по шумским ћелијама. Али није могла примењивана бити ни на једном већем објекту, већ само на крстовима, енколпијама, иконицама и разним другим мањим предметима за богослужбену и приватну употребу. Сем тога, на строго православног Атону никада није радо гледан високи рељеф, а нарочито не рељеф људских фигура; раније због сличности с идо-

лима, а доцније као обележје римокатоличког Запада. Стога и сва богата дрворезбарска декорација многих светогорских иконостаса из 18, а донекле и из 19 века, обично није извођена као скулптура у високом рељефу, одвојено од дрвета у коме се ради; а у колико се од тога по где-где ипак одступало, избегавало се израђивати људске скулптуре. За декорације иконостаса и других дрворезбарских предмета узимани су на Св. Гори обично само флористички мотиви, измешани са животињама, међу којима је нарочита пажња поклањана чудовиштима, према гротескама и тератолошким фигурама у иницијалима и минијатурама старих рукописа; а композиције разних сцена из Светога Писма и црквене историје, у колико су и оне понегде, крајем 18 и почетком 19 века, под и над престолним иконама као фризови рађене, израђиване су више као гравире, или у сасвим ниском рељефу, који се једва нешто издиже изнад плоче. — То је чињено дубоко и у 19 веку. Такав је на пр. случај са композицијама на иконостасу у главној цркви Св. Георгија у Зографу, који је датиран 1834.

Према подацима који су нам на расположењу има много вероватности, да је *иконостас*, као нови облик олтарске преграде, почео прелазити из Свете Горе у Јужну Србију већ у 16 или 17 веку. — Први иконостас у Јужној Србији, за чији датум постанка бар приближно знамо, био би иконостас цркве Св. Наума на Охридском Језеру. Његове престолне иконе рађене су 1711 године, а он свакако коју годину раније или у исто време. Израђен је сасвим у стилу светогорских иконостаса тога времена, плитким рељефом биљног и животињског орнамента, без људских фигура и композиција из Светога Писма и црквене историје; па су тако, у главном, израђени и сви остали угледнији иконостаси у Јужној Србији током 18 века. Тек од првих година 19 века појављује се у Јужној Србији једна нарочита дрворезбарска школа, богата композицијама у високом рељефу и са много људских фигура. Она се наслања на светогорску школу, по њеним најбољим производима друге половине 18 века, у српском Хиландару и грчком Ватопеду, али је исто тако знатно и под утицајем западне скулптурне уметности. Сви најбољи производи дрворезбарске уметности у Јужној Србији, а *делимично* и по Бугарској и Грчкој Македонији, кроз цео 19 и 20 век до данас, у главном су дела те школе, чији су представници и радници из нашег старог пастирског племена Мијака, са центром у Галичнику код Дебра. Њихово је дело и сав ванредно лепо израђени дрворез у ораховом дрвету на иконостасима, архијерејским столовима, проповедаоницама, наслонима за целивање иконе и певнице у црквама Св. Спаса и Св. Богородице у Скопљу.

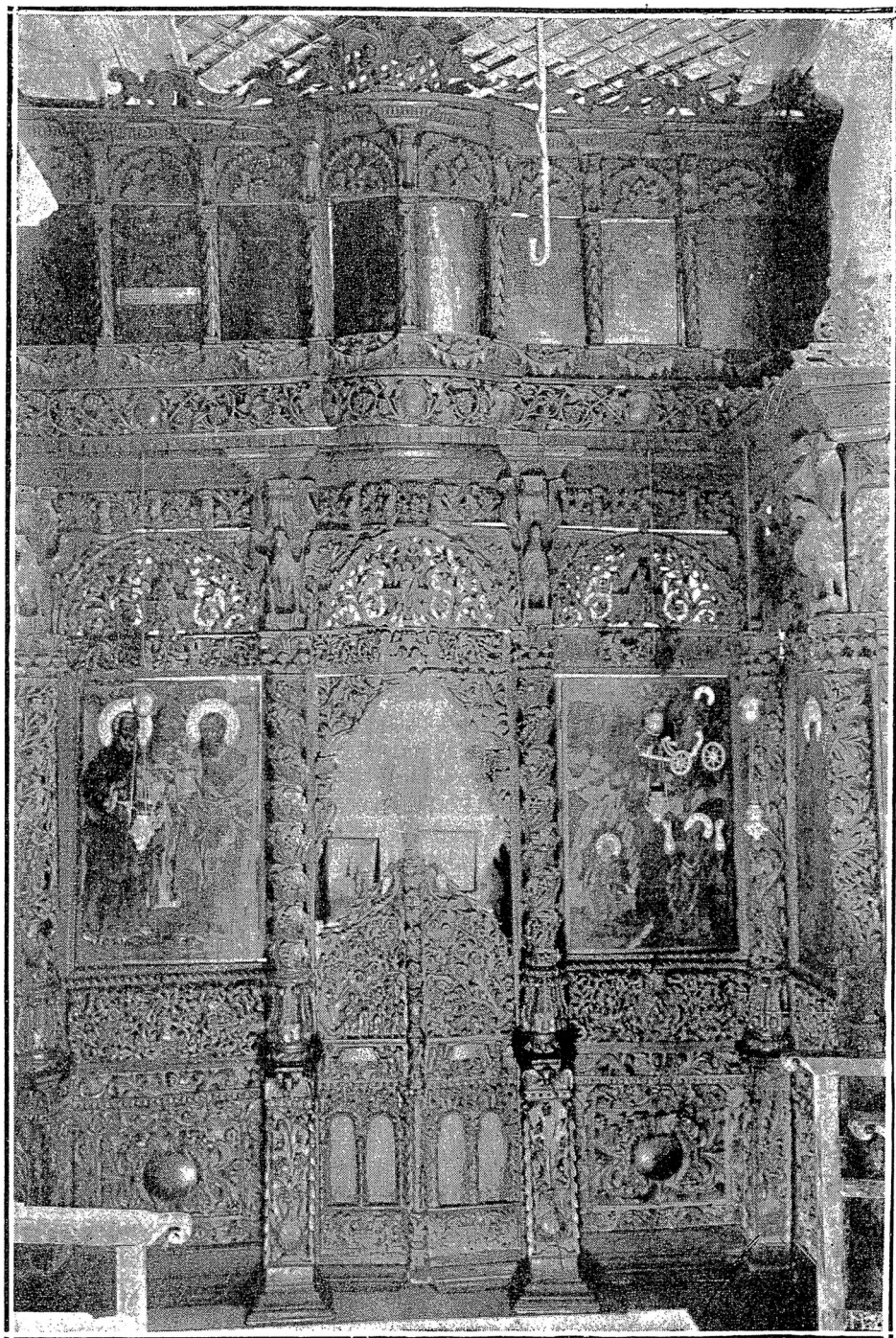
У овом чланку даје се само дескрипција и историја тих њихових уметничких радова, као прилог за стручно проучавање извора и оцену значаја вајарских радова наших народних скулптора, дрворезбара, који су, као еклектичари, умели да одаберу из разних времена и стилова много лепих елемената, и то уметнички прераде, снагом свога националног духа, у нове оригиналне уметничке творевине.

I. Иконостас (εικονοστάσις, τέμπλον).

Иконостас Св. Спаса, по својој конструкцији, дели се на пет хоризонталних појасева (постоље, галерија престолних икона, архитрав, атика и акротерија), који се дижу један на другим; а сваки од њих разчлањује се даље на неколико исто тако хоризонталних слојева. Цео иконостас је дугачак 10 м, а висок око 6 м. — На приложеној скици иконостаса (сл. 1) појасеви су означени са римским бројевима, а њихови слојеви са арапским цифрама.

Постоље (I, 1—3) чине једноставне профиловане базе трапезног облика (I, 1), на којима је постављено 14 четвоространих стубића. Стубићи су дужином оперважени двоструким цветним гирландима и са 3 стране украшени рељефима. Рељефи представљају разноврсно израђене вазе са цветним гранчицама дивљих ружа, лала или љиљана (сл. 2). Над стубићима, изнад перластог астра-

гала, у место капитела, извајане су крилате анђеоске главе без ореоле. Оне су мало погнуте, као да, место атлантâ, оне носе колоне централног појаса иконостаса, који се диже на њима (I, 3). Сличним анђеоским главицама, са

Сл. 5. — Јужни део иконостаса Св. Спаса.

раширеним крилима, која се продужују у хоризонтално испружено стилизовано акантово лишће завршено волутама (сл. 32), оперважена је горња ивица плоча или касетâ постоља, које испуњавају простор између стубића (I, 2). На тим плочама израђени су лиснати и цвјетни оквири картуша, које имају облик извијеног јастучића притегнутог лишћем и перлама (сл. 6); а између оквира и

анђела испружена је декоративна линија с перлама. Та је линија прекинута само на северним вратима. — Висина целог постоља износи 0'95м.

Галерија (II, 1—4) престолних икона на иконостасу, диже се на једноставно профилованом уском карнизу изнад анђеоских глава на постољу. То је главни део иконостаса (сл. 2, 3, 4 и 5). Висок је 2м. Састављен је од 14 округлих стубова (колона). Они се дижу на шестоуганој профилованој плинти карниза, из богато извајаних ваза. Вазе имају облик пехара на стопици, а украшене су акантовим лишћем с волутама и перлама (сл. 17). На две такве базе, са страна царских врата, извајане су фигуре крилатих анђела, с нимбом и укрштеним ђаконским ораима на грудима, у пози клечања, са запаљеним воштаницама у извијеним свећњацима (сл. 2 и 7).

Шести стубова, по три са сваке стране царских врата (сл. 2), израђени су споља округло и потпуно ажурно, а изнутра су тордирани. На два стуба, која фланкирају царска врата, извајане су *композиције стварања свећа и живоћа у рају*, доста оригинално, знатно друкчије него што прописује стара Ерменија, учебник зографа, и то овим редом:

У врху десног стуба: Св. Дух, у виду голуба са ореолом, лебди „над водама“; под њим је Бог отац на престолу који држе пет шестокрилатих серафима; ниже њега, испод серафимских крила, појављују се створено сунце и месец у лишћу и цвећу; а за тим птице и моделовано тело човеково, које Бог оживљава удахњујући му живот кроз лево уво, дугом трубом. Даље је приказан рај, по коме шетају Адам и Ева, потпуно наги без пупка, јер нису рођени, и без ознаке пола, као невини; сцена код дрвета познавања добра и зла, око кога се обвила змија, — Ева, чија дуга коса покрива јој скуте, пружа потпуно нагом и мало погнутом Адаму јабуку, док се он нећка да је прими. Грех је учињен. За тим долази Бог и прстом их кара. — Ева мирно седи пред њим, с подигнутом левицом као да одмахује на приговор, док је Адам скрушено пао лицем на земљу, поред ногу Евини, од стида и страха пред Богом.

На левом стубу настављају се сцене из раја, после учињеног првог греха: Адам и Ева, у сплету цветних грана, са смоквиним лишћем, стоје пред Богом који их коре; за тим опојасани неком материјом, примају од Бога велике огртаче; а нешто даље, у потпуном оделу, затвореном до грла, тужно ходају, Адам са левом руком на образу, а Ева мало погнута. И најзад, у дну тога стуба, приказана је сцена како анђеоски са мачем тера грешнике из раја, при чему Адам полунаг очајнички ломи руке, и као и Ева, која је такође полунага и извајана сада са развијеним грудима, окреће главу према рају из кога их гоне.

На два суседна стуба израђен је такође врло ефектно стари хришћански мотив „*Виноград Господњи*“, пун лозе, лишћа и грозђа. У дну и на врху ових стубова витке птице, у лепој пози, пипају зрна с гроздова; а у средини по један човек, у мијачком народном оделу са засуканим рукавима, ради у винограду — на левом, сагнут реже лозу, а на десном усправљен, с плетеном корпом у левици, бере грозд.

Остала два ажурно извајана стуба, одмах до ових, представљају *рај ђун ружа* и другог цвећа, на чијем дну је по један хералдички усправљени лав, а на врху веселе птице слећу и беру цветне плодове. — На средини тих стубова извајан је по један анђеоски, са дугачком трубом на устима и развијеним свитком у десници, као симболима позивања људи на пут који води у рај.

Четири стуба, по два са страна северних и јужних врата (сл. 3, 4 и 5), такође су тордирани, али су само по површини обвијени и исплетени извајаним цветним гранама дивљих ружа и другог цвећа. Док су *четири задња стуба*, који леже, по два, уз северни и јужни зид цркве, израђени округло и право, са сличним украсима, као и ови пред њима, од сплетова гранчица и цветова.

Сви ови стубови завршују са по једним композитним капителом, од акантова лишћа и волута, изнад којих се диже по један орао са раширеним крилима, која се дотичу крила орлова на суседним колонама.

На иконостасу у цркви Св. Богородице колонада је израђена од бела пагарушког мрамора, али су скулптуре сасвим плитке и врло једноставне.

Просторе између колона на иконостасу испуњавају троја врата, престолне иконе, две групе орнаменталних делова над њима и једна под њима. — Свето чини главни значај целог овог уметничког дела наших дрворезбара.

Враћа. — У средини иконостаса налазе се главна или *царска враћа*. Она су мало заобљена и двокрилна. Свако крило раздељено је у цркви Св.

Сл. 6. — Декорација постоља иконостаса Св. Спаса.

Спаса на четири (сл. 7), а у цркви Св. Богородице на пет поља (сл. 8). Прва три поља обухватају висину постоља и, у главном, подударају се са његова 3 дела. Доње поље чине профиловани карнизи и касете. На средњем су извајани, по један већи и два мања, овални медаљони западне орнаментике 18. века, у стилизованом лишћу и натуралистичком цвећу. У већим медаљонима, фланкираним у врху са обе стране птицама, раширених крила и уздигнуте главе у

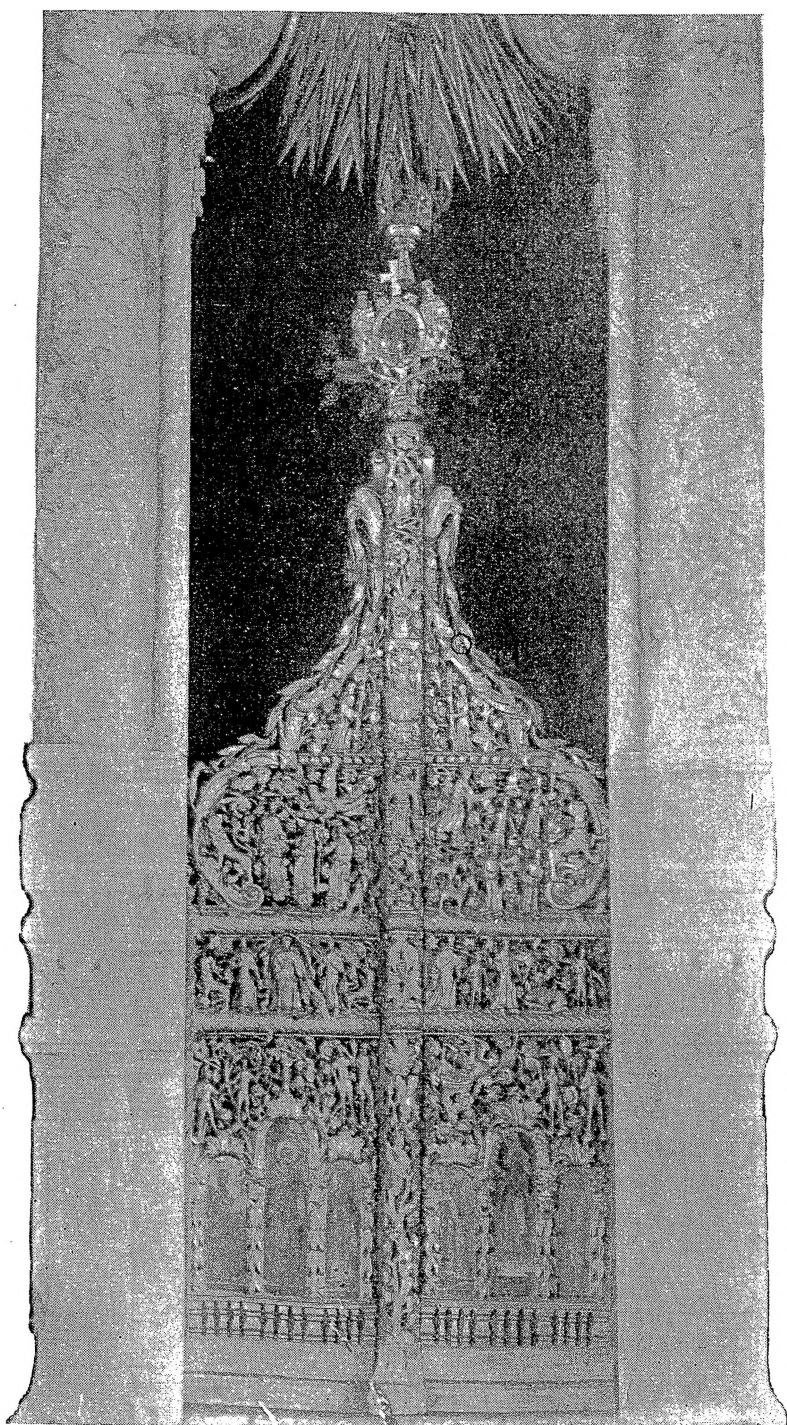
знак радости, налазе се слике арханђела Гаврила и Богородице из сцене Благовести; а у мањима су пророци, који су прорицали о доласку Христовом (Језекиљ, Соломон, Давид и Исаија). Ово поље дели од трећег поља перласти астрагал, као

Сл. 7. — Царска врата иконостаса Св. Спаса.

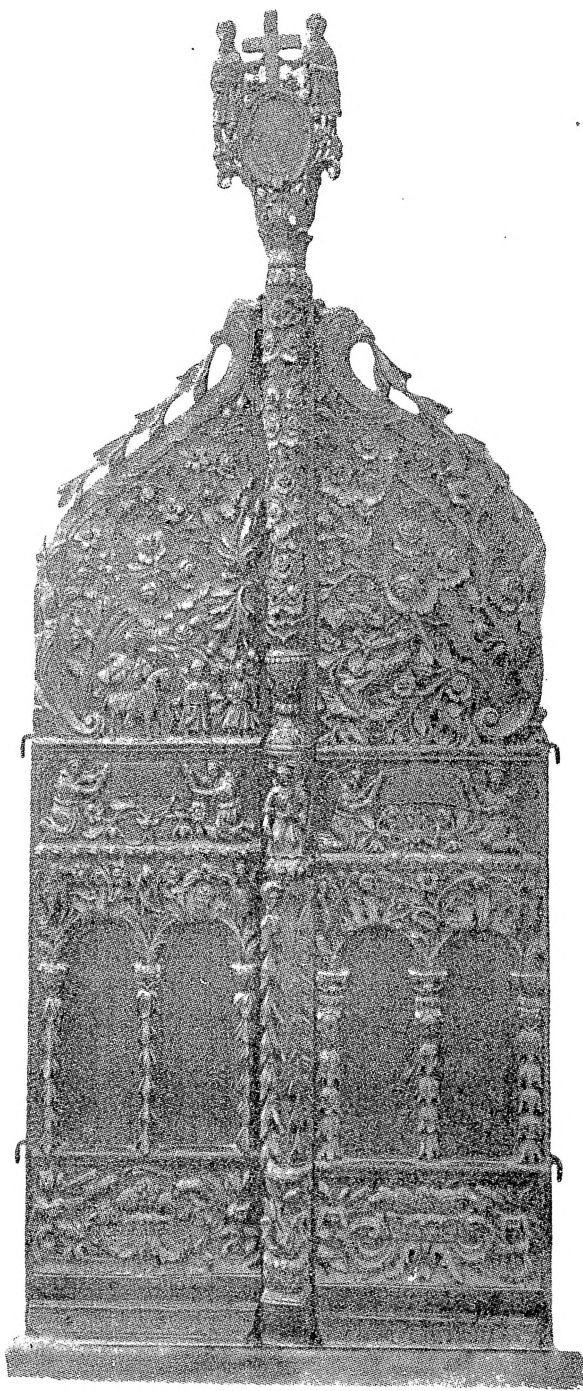
и на постољу. Треће поље испуњавају по два извајана анђела, у пози клечања, са развијеним свитком. У свитку над главом арханђ. Гаврила пише: Дѣтѣ ѿ ѿѣтъ ѿѣтъ (на) тѣ и ѿѣтъ ѿѣтъ ѿѣтъ (та); а над Богородицом: Се раба Гдѣа ѿѣтъ ѿѣтъ ѿѣтъ. Четврто поље уоквирено је са две крупније птичје, капорасте главе, чији змијски трупови прелазе у стилизовано лишће, оперважено гирландима лала. Гирланди се спуштају из птичјих кљунова и на њих, при дну,

слеће по једна птица певачица. У том оквиру, при врху, извајана је сцена Благовести, фланкирана скулптурама цара Соломона и Давида; а у доњем

Сл. 8. — Царска врата иконостаса Св. Богородице.

делу, десно, рођење Христово, лево, посета Богородице Јелисавети и сreteње са Симеоном Богопримцем. Дашчица, која поклапа саставке вратних крила, оперважена је гирландима лала; у дну има розету, у средини главу серафима, која носи вазу са (изломљеним) цветним гранчицама. Она се издиже изван вратног оквира и носи, на врху, медаљон са сликом Бога Саваота. Медаљон држе два анђела, а на врху његовом је Свети Дух у виду голуба, испод кога,

Сл. 9. — Јужна врата иконостаса Св. Спаса.

анни Маноилович за ктѣни споминѣ и за дѣшкогѣ ради споминѣ кѣ паметѣ 1860. Изъ рѣкѣ Дичи зографа Кретикича ѿ Деворико село Трѣпанне.

Јужна вратица, у Св. Спасу (сл. 9) и у Св. Богородици (сл. 10), имају готово исти модел и исте скулптуре. Главна је разлика само у томе, што и ова врата у цркви Св. Богородице, као и царска, имају једно поље више него у Св. Спасу; а у том пољу су овални медаљони, са орнаментиком из доба Луја XVI. и сликама (до колена) пророка Гедеона и Јоне. Најниже поље украшено је сталактитним посудама на акантовом постољу, са грођем и крушкама, које птице бојажљиво кљуцају, са крилима спремним да прну. Над њим су четири аркадице, оперважене цветним гирландима и фланкиране у врху птицама, које пипкају цветне плодове. По стубицима аркада у Св. Спасу гирланди се спуштају, у

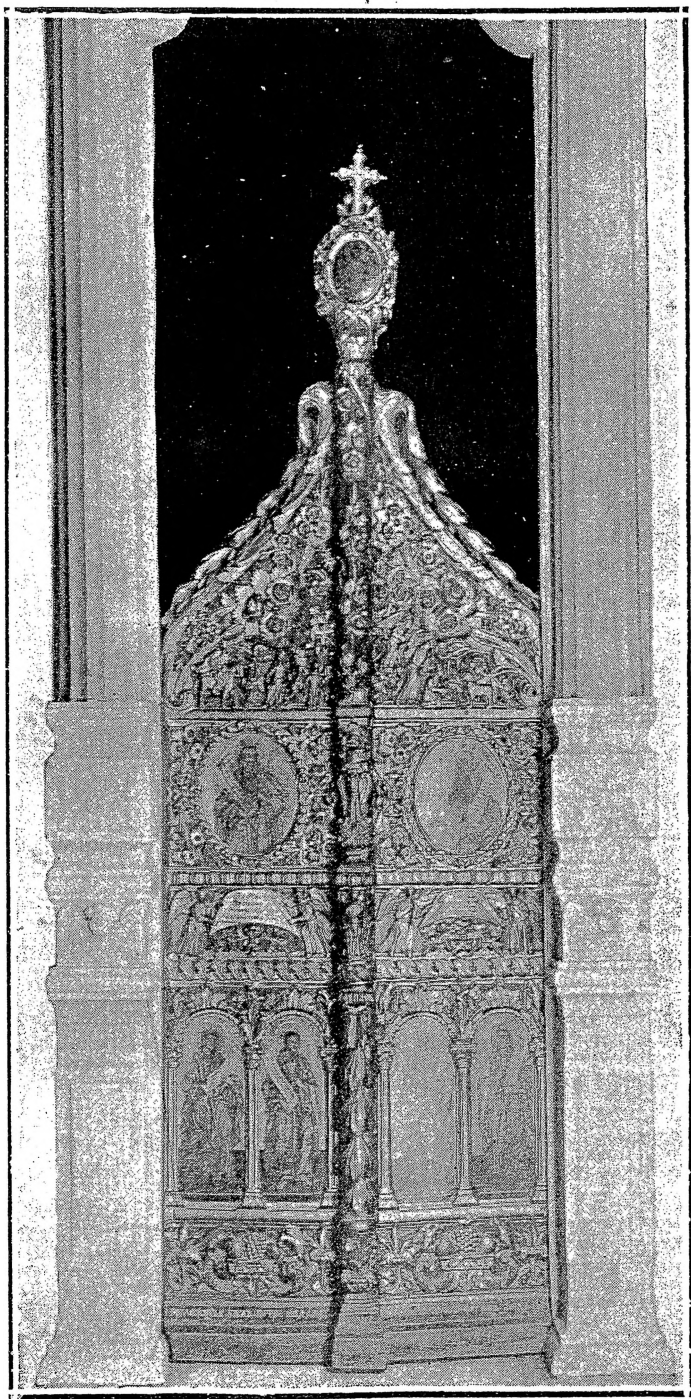
са страна медаљона, седе Бог Отац и Бог Син на престолима, која носе анђели.

Царска вратица у Св. Богородици, у главном су исто тако конструисана, али су на њима скулптуре других композиција, нарочито стварање људи и први грех. — Слика Благовести и пророка приказана је у дну другог поља у шест рамова, у облику аркадица оперважених гирландима. Над њима су извајане сцене из раја: лево, Адам и Ева наги крај дрвета познавања добра и зла; за тим опасани и тужни због учињеног греха; а десно анђео их гони из раја. У трећем, узаном пољу, лево Бог на престолу, фланкираном анђелима и лавовима, одлучује о стварању света; а десно ствара прво Адама, за тим Еву. У четвртном пољу, лево, сцена Сретења, а десно, Христос бичем гони трговце из храма. — Обе ове сцене фланкирају хералдички лавови, птице и овде у лишћу и цвећу. Над њима је пето, мало поље, у коме два анђела носе велике свећњаке са упаљеним свећама. На спојној дашчици украшеној доле виновом лозом с птицама, а горе вазом с цвећем, у средини изнад серафима, један ђакон носи путир у подигнутој десници; а у врху, под букетом, други ђакон носи свете дарове на дискусу над главом. — Дашчица завршује са сличним медаљоном као у Св. Спасу, али на врху није извајан Св. Дух, него крст, а са страна су цар Константин и царица Јелена.

Велика је штета што су ова обоја врата, са тако богато скулптираним композицијама, прво гипсована, а за тим позлаћена. Тиме је уништен сав ефекат уметничког дрвореза. У Св. Богородици један запис, у дну врата, каже нам ко је то учинио и када. Он гласи: Приложила ѣ рѣкою Господина Іо-

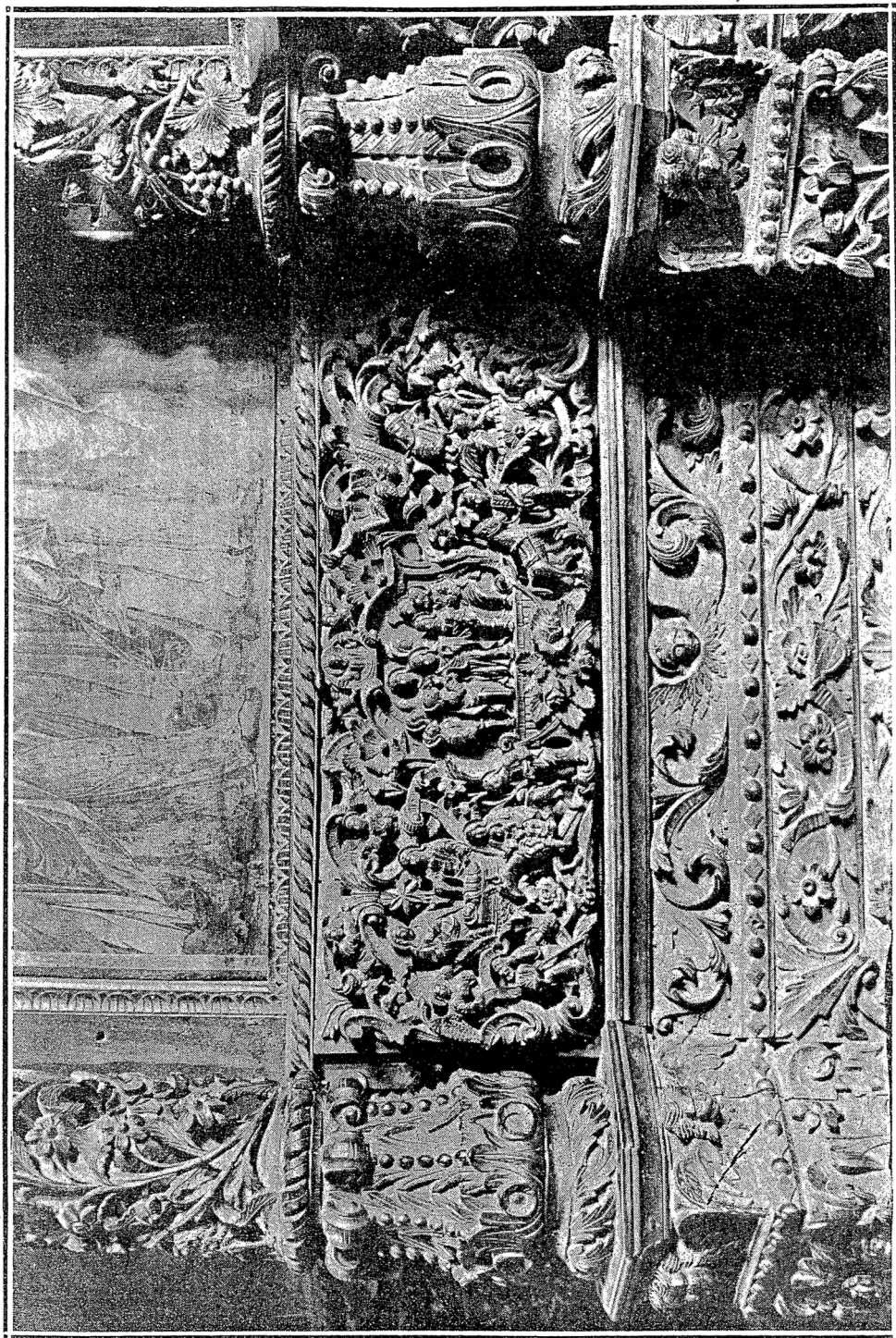
четири случаја, из уста људских маска; а стубићи Св. Богородице немају гирланде него канелуре. Плоче аркадица у Св. Спасу нису насликане; док су у Св. Богородици на њима насликани (у цео раст) пророци: Авакум, Јоил, Софро-није и Захарија, са својим сентенцијама на развијеним свитцима. У пољу изнад овог, по два анђела у лету држе развијени свитак. На свитцима у Св. Спасу није ништа написано; а у Св. Богородици пише, лево: *Сѣѣ, Сѣѣ, Сѣѣ Господ* *иакѣотѣ...*, десно: *Благословенъ градъ...* Над овим пољем у Св. Богородици је додато поменуто поље с медаљонима пророка; а више њега је поље, које је, као и у Св. Спасу, извајано композицијама у сплету гранчица ружа, божурова и жира. Те композиције представљају, лево, Аврама на коњу, пред којим пешке иду Исак и слуга, а десно сцену саме жртве Аврамове са анђелом, Исаком и овном. Спојна дашчица има у доњем делу цветни гирланд, у средини анђела с крстом, а над њим вазу с букетом питомих ружа. На врху је медаљон са крстом. У Св. Спасу медаљон није сликан, а крст држе извајани цар Константин и царица Јелена; док медаљон у Св. Богородици има слику Христа који благосиља, али нема никаквих скулптираних фигура. — У дну ових врата у Св. Богородици је овај запис: *Пріложніци бахѣ* *Петре Богдановичѣ, Стопанѣ Сте-* *кковѣ, Трајко Ђорчевѣ Бонда* *1874.*

Северна вратица, у обе цркве, имају сасвим други модел — дугуласт четвороугаоник са скоро полукружним извајаним украсом на врху. У Св. Богородици оквир тих врата начињен је од једноставне профиловане даске, а у Св. Спасу богато је скулптиран цветним и фигуралним декорацијама (сл. 2). У том оквиру је слика арханђела Михаила, готово природне људске величине, са исуканим мачем у десници и развијеним свитком, који је исписан познатом сентенцијом о дужности арханђеловој да пази с каквим ко срцем улази у храм. Мач, ореола и подгрлњак оковани су сребрним орнаментом. Над оквиром је акротерија у облику рококо картуша. На

Сл. 10. — Јужна врата иконостаса Св. Богородице.

њој је у средини, међу ружама, извајан арханђел Михаило, раширених крила, са птичјим пером у десници и неисписаним развијеним свитком у левици, спреман да бележи дела људска. Десно, крај његових ногу, мирно стоји диво-

Сл. 11. — Доњи фриз иконостаса Св. Спаса, са композицијом Вазнесења Христовог у центру.

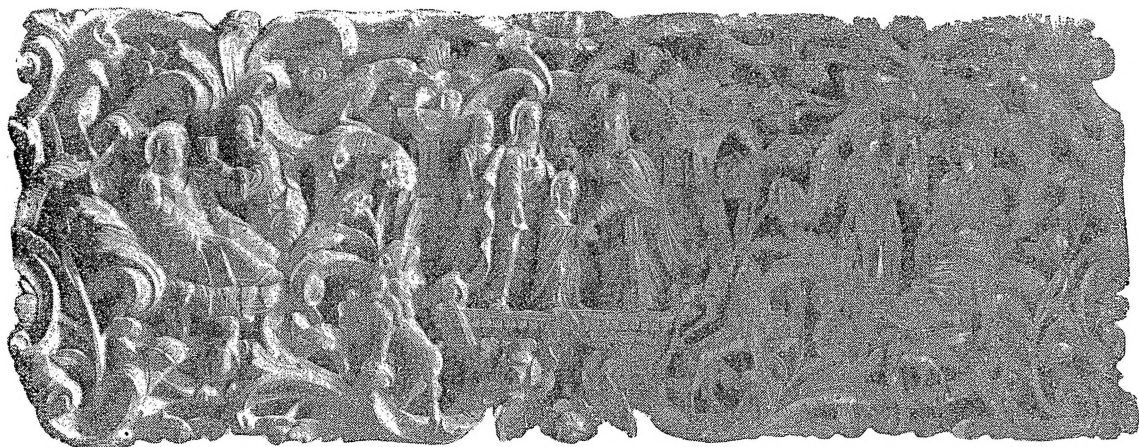
коза; а с леве стране лаје пас, уздигнуте главе и репа. На ивицама картуша, са обе стране, биле су извајане птице, с крилима спремним за обрану, али су од њих остали само фрагменти. На горњој страни оквира извајан је цветни рај, у чијој средини љубе се птице; а на доњој страни, у стилизованом лишћу и цвећу, налази се једна гола људска фигура прекрштених руку на грудима. Ћбу шибају неки млазеви, који више личе на таласе него

на огањ ломаче, те је лако могуће да представља пророка Јону у морским валовима. У угловима оквира израђено је широко акантово лишће с волутама. Обе вертикалне стране оквира, у свом дољем делу, извајане су стилизованим лишћем и натуралистичким букетима ружа и ваза с воћем и птицама. На средини тих страна, на постољу од цветних латица у рококо раму, с лева је скулптиран арханђел Михаило, са исуканим мачем у десници и развијеним свитком у

Сл. 12. — Св. Никола спасава војводе. — Фриз под иконом Христовом.

левици; а десно један други арханђел са земаљском куглом у десници и мачем у левици. Изнад Михаила извајано је дрво обвијено змијом. Код дрвета стоји секира, а више ње Јован Крститељ у проповедничком ставу, са издигнутом десницом и развијеним свитком у левици. Изнад другог арханђела, на супротној страни, један анђео носи упаћену воштаницу у дугом извијеном свећњаку. У врху тих страна, над Св. Јованом и над анђелом, у гранама расцветаних див-

Сл. 13. — Сцене из живота Богородичина. — Фриз под иконом Св. Богородице.

лих ружа, диже се по један лав у ставу рикања, а испред њега бежи зец. — Под иконом арханђеловом је запис: *Вѣнокъ и таѣ икона, поклоникъ Трајко Канварѣ Итинскиѣ.*

Изнад свих врата на иконостасу, са волуастих капитела прислоњених уз лиснати оквир врата, дижу се лако заобљени и ажурно извајани балдахини, скоро тролиста облика, украшени цвећем и птицама (сл. 2, 3 и 5). Само је балдахин над царским вратима нешто шири и носи на себи сцену Христове тајне вечере. — На композицији, у средини, извајана је горница (трпезарија), а са

сваке стране по шест апостола са својим симболима. Конзоли на којима стоје капители имају при дну по једног хералдичког лава, над којим се, с леве стране, диже један анђео у ђаконском оделу са путиром према грудима, а с десна

Сл. 14. — Фриз под иконом Св. Сергија и Св. Николе. — Сцене из живота Св. Ђорђа и мајстори на послу.

други анђео с дискосом над главом — дакле моменат из сцене Великога Входа на литургији. Са леђа ових анђела подижу се капители, као конзоли балдахина. Слични су конзоли и на јужним и северним вратима; само тамо, место лавова и анђела, орлови држе капителе балдахина.

Пресидолне иконе (II, 2). — Врата заузимају три интерколумне на иконостасу, а осталих десет простора међу стубовима испуњавају престолне иконе, по један фриз, доле и горе, и по једна линета над сваким горњим фризом.

Висина престолних икона у Св. Спасу је висина стабла стуба (1'15м), а ширина је 0'77м. Престолне иконе овако су распоређене (сл. 2, 3, 4 и 5):

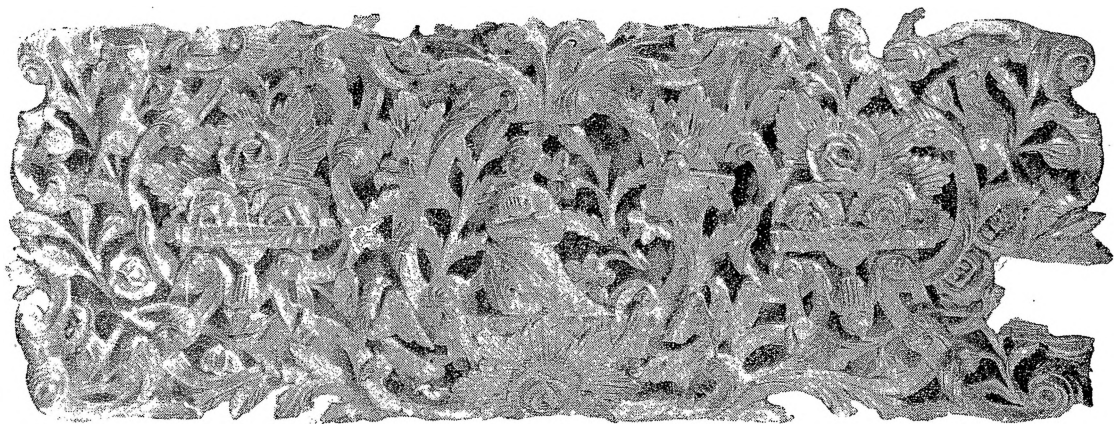
- 1) *С десне сїране царских двери*: Исус Христос, Крилати Св. Јован са главом у левици, апостоли Петар и Павле, (јужна врата), Св. Илија на огњеним колима (прама олтару) и Св. Спиридон са Св. Николом (на јужном зиду);
- 2) *са леве сїране двери*: Богородица с младенцем, Вазнесење Христово, Ус-

Сл. 15. — Фриз под сликом Св. Јована Крститеља. — Сцене из његова живота.

пење Богородичино, (северна врата), Св. Георгије са Св. Димитријем (прама олтару) и Св. Три Јерарха (на северном зиду).

— У цркви Св. Богородице распоред је нешто другачији: 1) Исус Христос, Св. Јован, Св. Петар с Павлом, Св. Спиридон и Никола, (јужна врата) и Св. Георгије са Св. Димитријем; 2) Богородица с младенцем, Рођење Богородичино, Успење, Св. Три Јерарха, (северна врата) и Св. Илија.

Сл. 16. — Фриз под иконама Св. Петра и Успења Богор. — Кит избацује пророка Јону.

Престолне иконе рађене су на дрвету, од више зографа и у развојно доба. — Тако је у Св. Спасу већина икона израђена у време израде иконостаса. О томе нас уверава запис на Богородичиној икони, који гласи: *Моление раба ткогш Петко Папџи Петровићъ 1823*. Међутим, иконе Св. Јована Крститеља и Св. Спиридона са Св. Николом израђене су тек 1867. Под првом је запис: *Приложила гъ рѣкою ѣи Перко Богѣдановићъ къ паматѣ ихъ 1867*. З(о)г(ра)фъ Петре Дибранинъ; а под другом само: *ѣг Петре ѿ Трианѣ 1867*. У Св. Богородици, опет, већина икона је израђена 1838, када и иконостас. То знамо по једноставним записима године под иконама Успења и Св. Јована; али су неке и доцније рађене: на царским

дверима 1860, на јужним 1874; а престолна икона апостола Петра и Павла чак 1895, с потписом Д. Папрадиштанина.

Директни оквир свих престолних икона, као и врата, израђен је од танких дашчица, са два низа извајаних цветних латица.

Доњи фриз у Св. Спасу (II, 1). — Под сваком престолном иконом један, као уже увијен и танак, карниз раставља икону од рељефно орнаментисаног фриза, који је висок као и база стубова (0'30м) између којих се пружа, а широк као и икона (око 0'77м). На том фризу, који се дели на толико делова колико има престолних икона (10), ажурно су извајане композиције разних сцена из Старог и Новог Завета и црквених легенда, богато окружене лишћем, цвећем, птицама и животињама. — То је, поред ажурних стубова и линета, најбоље израђени део иконостаса. Упада само уочи, да размештај композиција овога фриза не одговара увек, као што би требало, престолној икони под којом се налази. Он је, наиме, овако распоређен:

1) *Десно од царских двери*: — под иконом *Христјовом*, извајана је композиција сцене из Житија Св. Николе како задржава мач целату, да не посече три човека (сл. 12). Око те сцене, у стилизованом лишћу и натуралистичком цвећу, брсте десно јелен, а лево кошута. Под *Св. Јованом* приказане су три сцене из његова живота (сл. 15): Ирод пирује и Саломија игра, Јована изводе свезана из тамнице, целат му одсеца главу и предаје је на тањир Саломији. Над последњом сценом, која је у центру рама, стоји плитка ваза са воћем, које кљуцају птице; а свуд наоколо стилизовано лишће, питоме и дивље руже, трандафили и лале. Под иконом апостола *Петра и Павла* приказана је сцена како кит, у стилизованом мору, избацује на цветну обалу пророка Јону (сл. 16). Са страна те сцене букети божурова и другог цвећа, а више њих срндаћ и срна брсте лишће. Под *Св. Илијом*, у лишћу и цвећу фланкираном хералдичким лавовима, у средини, у рококо раму, стоји на акантусову листу један орао, уздигнуте главе и крила спремних на лет; он у кљуну држи врпцу, која му увојито пада са обе стране. Више лавова слећу птице на цвеће, а ниже њих зечеви глођу стилизоване стабљике. На јужном зиду, под иконом *Св. Сјиридона* и *Св. Николе*, приказане су две сцене из легенде о Св. Ђорђу (сл. 14). У центру је скулптиран Св. Ђорђе како са коња убија аждају, а град му стоји у позадини; лево, Ђорђе пред царем узима чашу да испије отров. — Десно, на овом фризу, извајали су скулптори сами себе при раду за тезгама са много длета. Над њима је развијен свитак у облику волутасте ленте, на коме су записана имена мајстора и време када су посао довршили, о чему доцније детаљније говоримо. (Сравни и сл. 31).

2) *Лево од царских врата*: — Под иконом *Богородице* скулптиране су композиције сцена из њена живота (сл. 13); лево Рођење (8 септ.), у средини Ваведење у храм (21 новем.) и десно Благовести (25 марта). Простор око тих сцена извајан је лишћем, цвећем и воћем, са лавовима, дивокосама и птицама. Под *Вазнесењем Христјовим* приказане су четири сцене из живота Христовог и жртва Аврамова (сл. 11 и 18). Лево рођење Христово, сан Јосифов и бегство у Египат; у средини, у барокном оквиру, окупљени апостоли с Богородицом, посматрају како анђели узносе Христа на небо у једном медаљону; а десно анђеоло задржава Аврама да не закоље Исака, указујући му прстом на овна. — Код ове сцене свраћа на себе нарочиту пажњу врло вешто извајани осамарени коњ, кога под брдом држи слуга Аврамов, обучен у изразито народно мијачко одело. Под иконом *Усјења Богородичиног* приказана је сцена са пророком Јоном, готово на исти начин као и под иконом апостола (срав. сл. 16). Под *Св. Ђорђем* и *Св. Димитријем* скулптирана је сцена о хананском грозду, који на мотки преко рамена носе два Јевреја у интересантним позама, у оквиру пуном цвећа и воћа. Најзад, под иконом *Св. Три Јерарха*, на северном зиду, извајане су биле три композиције, од којих је десна сасвим изгорела, а остале две су још доста добро сачуване. У том фризу је на средини приказано клањање источних мудраца Христу у пећини; а лево је илустрована прича Христовог о труну у оку братовљеву и о брвну у оку своме. — Сав оквир је био опточенружама, а над средином је плитка ваза с воћем.

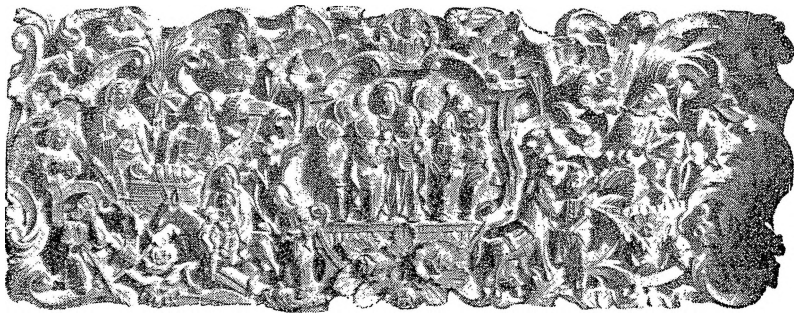
Горњи фриз (II, 3). — Над престолним иконама, између капитела стубова, пружа се доста узан фриз (0·13 м), од испреплетеног лишћа, цвећа и букета дивљих и питомих ружа, међу којима су по један или два анђела у пози клечања или у лету (сл. 2, 3, 4, 5, 19 и 21). Наиме, над вратима као и над иконама Богородице и Христа, по два анђела клечећи држе међусобом круну изнад букета ружа; анђели над северним и јужним вратима држе при том још и палмову гранчицу. Над осталим иконама по два анђела, у истом ставу, носе венац над икону. — Изузетак је само над иконама које су на јужном и северном зиду, где то чини само по један анђеоло у лету.

Линетје (II, 4). — Над вратима, као и над осталим интерколумнима, у којима су престолне иконе, налази се архиволта. Она је такође ажурно израђена од преплетених петељака расцветаних лала; а горња јој ивица оперважена је разним лишћем, пупољцима и цветовима. У средини линете под сваком архиволтом, на подножју од акантусова спирално савијена лишћа, налази се престо, обично потковичасте позадине, са сталактитним орнаментом на седишту. Престоли су окићени врло лепо, ажурно извајаним гранама и цвећем од лала и ружа; а на њима седи по једна, у врло високом рељефу скулптирана и од позадине целим горњим делом тела одвојена, људска фигура са својим емблемима (сл. 2, 3, 4, 5, 19, 20 и 21). — Тако је у линети над царским вратима извајан Христос као цар на престолу, а у прве две линете до њега, с десне стране јеванђелисти Јован и Лука, лево Матеј и Марко. До Луке је један старозаветни пророк са високо развијеним свитком, а насупрот њему, до Марка, Богородица са раширеним рукама. Над северним вратима је извајан арханђел Михаило са исуканим мачем, а на јужним арханђел Гаврило са крином у левици. Десно од јужних врата приказан је апостол Павле са књигом у руци, а лево од северних врата апостол Петар са кључевима у десници и књигом на колену. На северном зиду, изнад Три Јерарха, приказан је Св. Никола у фелону и омофору с крстовима; а на јужном зиду, изнад иконе Св. Спиридона и Св. Николе, извајан је Св. Ђорђе као пешак наслоњен на копље.

— *Дрворез на иконостасу Св. Богородице* почиње више мраморне колонаде са овим фризом линета под архиволтама. — Све је, и тамо, врло слично израђено као и у Св. Спасу, само су фигуре знатно веће и још пластичније и лепше извајане; а и распоред је фигура други. Ту оне потпуно одговарају

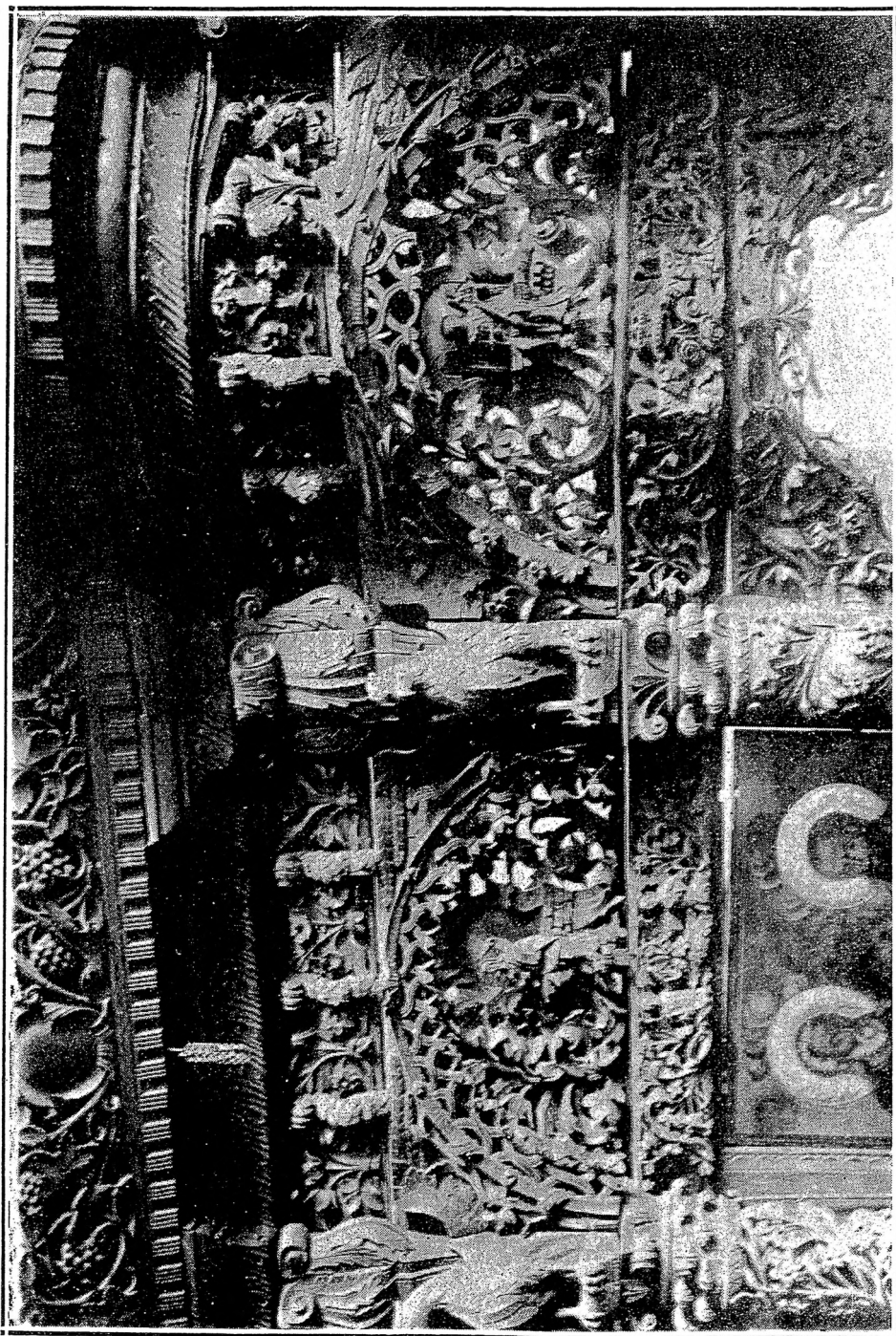
Сл. 17. — Детаљ стуба централног дела иконостаса Св. Спаса.

Сл. 18. — Сцене из живота Христовог и жртва Аврамова. Фриз под иконом Вазнесења Христовог.

престолним иконама. Тако је над царским вратима Бог Саваот; над иконама Христовом и Јовановом њихове скулптуре (Јован је извајан с крилима и са главом у левици); над иконом апостола Петра и Павла — Св. Петар с кључевима и моделом цркве; над ико-

ном Св. Спиридона и Св. Николе — Св. Никола, а над иконом Св. Ђорђа и Св. Димитрија — Св. Ђорђе; над јужним вратима је арханђел Гаврило, а над северним арханђел Михаило; над иконом Богородице — Богородица с Младен-

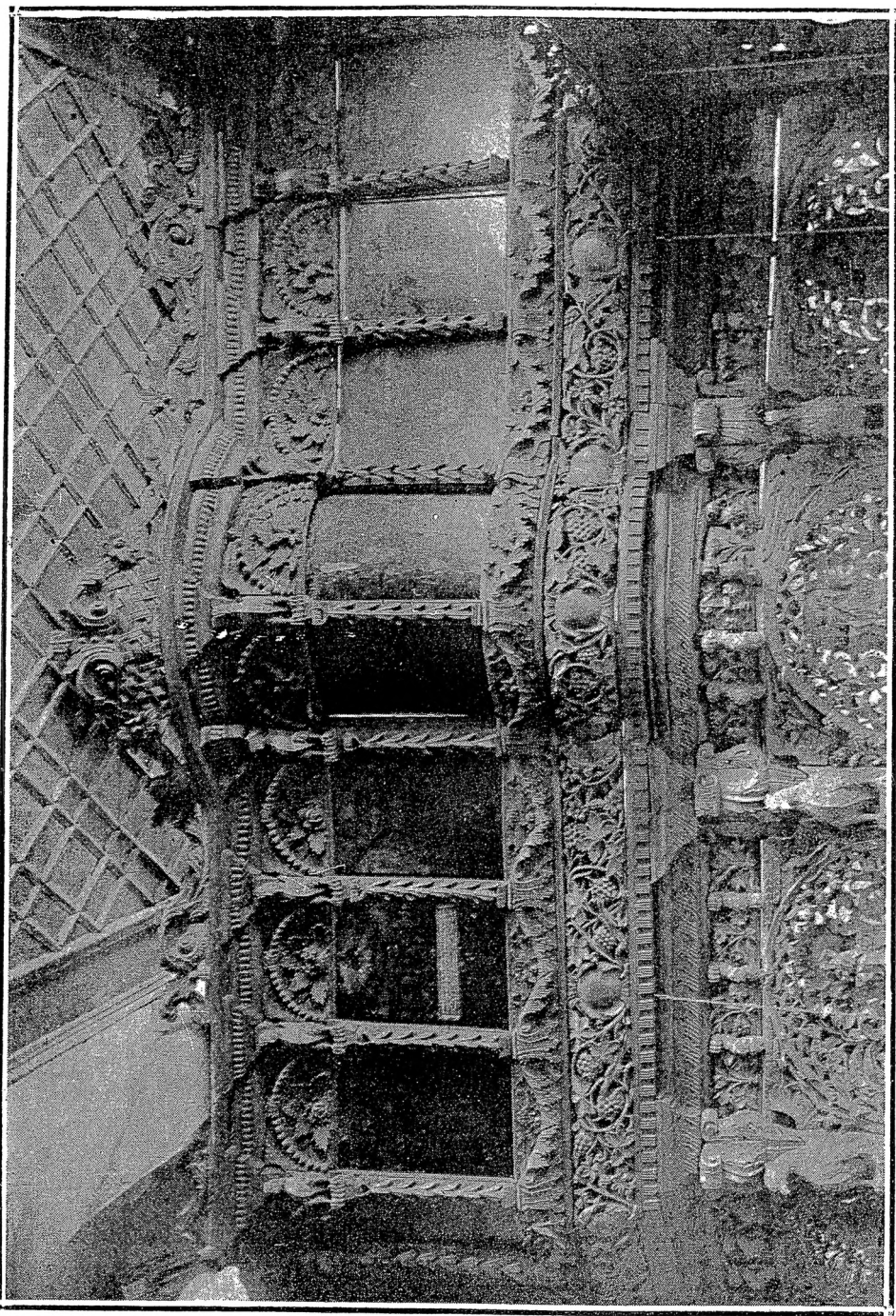

Сл. 19. — Детаљ колоне и архитрава јужног дела иконостаса Св. Спаса.

цем; над њеним Рођењем — Јоаким у пози захваљивања Богу; над њеним Успењем — Христос носи душу своје мајке као малу мумију; над Три Јерарха — Св. Јован Златоусти, а над узнесењем Св. Илије — сам светитељ (сл. 22).

Архитрав (III, 1—4), или главни гесимс иконостаса над аркадама престолних икона, састављен је такође из четири дела. — Први део чини *фриз конзола*, волутног или кукастог облика од нанизаног лишћа, и *букети* са по 2—3 цвета дивљих ружа и лала, везаних доле врпцом на шепут, али и без ње. Тај фриз конзола и букета разчлањен је, над сваким орлом колоне, нарочитим

крупнијим тространим конзолима од широких акантових листова, савијених у волуте (III, 1; сл. 19 и 20). — Директно над овим фризом пружа се *киматион*, који представља таласасти мало удубљен низ, горе посавијених, петоделних акантових листова (III, 2). — На киматиону лежи једноставан, обло профилован

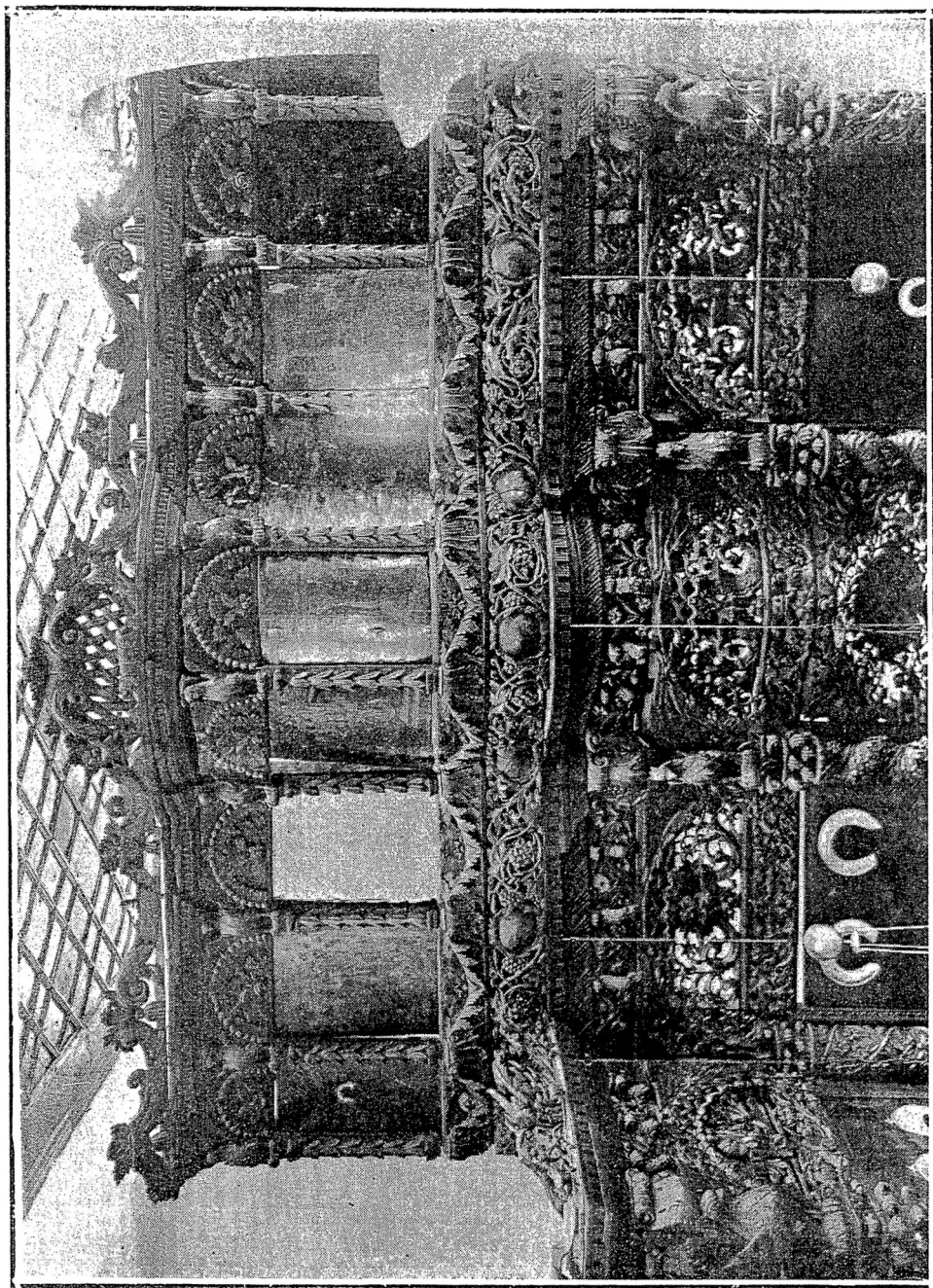
Сл. 20. — Горњи јужни део иконостаса Св. Спаса.

карниз (III, 3); а над њим се, на конзолима трапезног облика, пружа завршна, напред мало истурена *грѐда* главнога гесимса, као пруга *ојерважѐна шпробраздасѝм орнаменталним зупцима* (III, 4; сл. 19 и 20).

Архитрав иконостаса Св. Богородице сличан је овоме, само је знатно ужи и више напред истурен.

Аѝика (IV, 1—5) иконостаса Св. Спаса састављена је из пет делова и има само један спрат, док је у Св. Богородици, у центру, двоспратна. — Први део атике чини врло лепо извајан *фриз* *винове лозе* са гроздовима, између

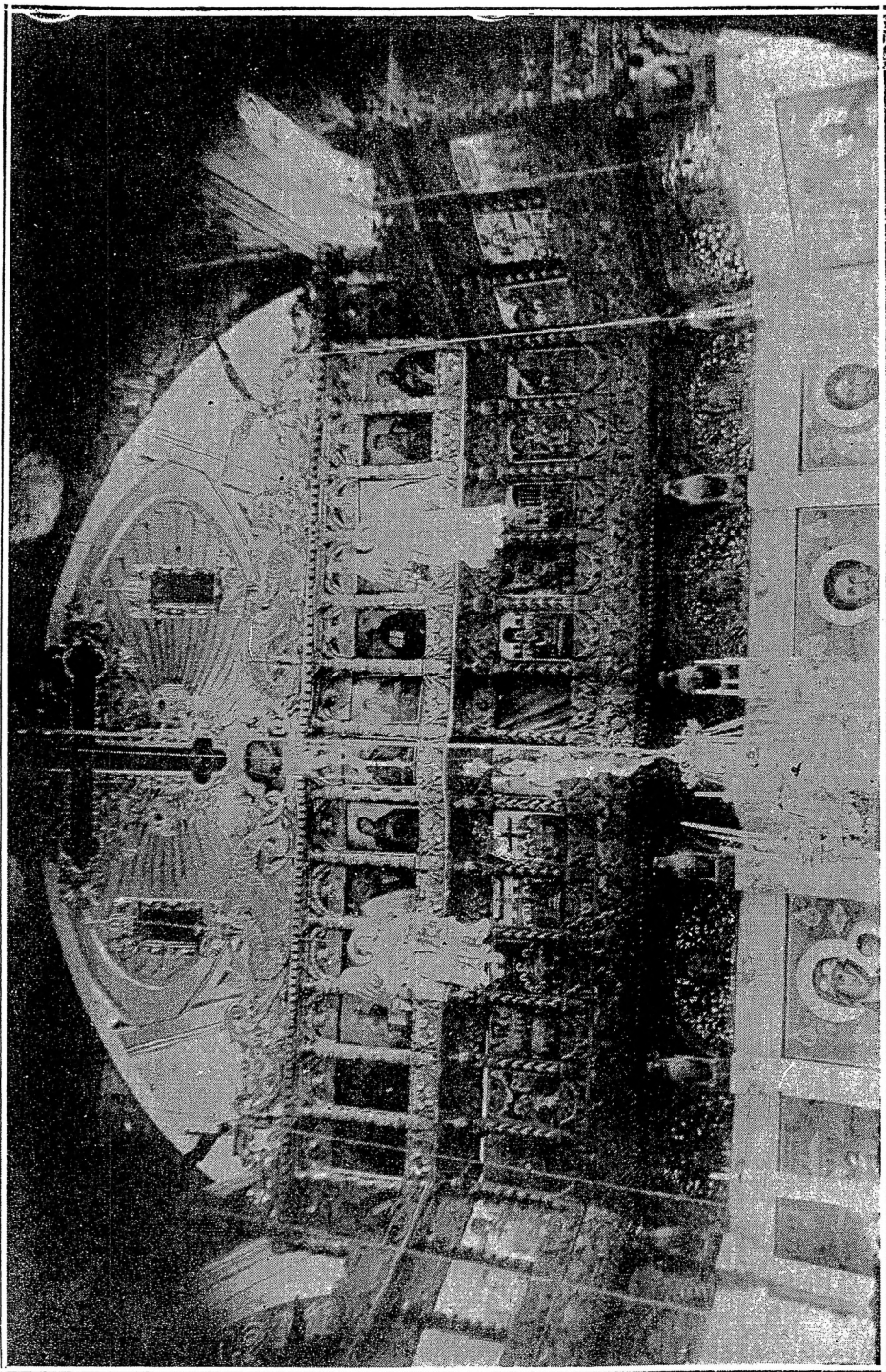
којих су само по где-где уплетене и цветне гранчице дивљих ружа. Међу виновим лишћем налазе се, у извесним размацама, барокни овални картуши, а поред њих, каткад, по једна витка птица у живописној пози узима зрно са грозда, или, уздугнуте главе и крила спремних на лет, држи у кљуну огранак лозе. Само на два места (изнад иконе Христа и Богородице) картуши су готово сасвим заклоњени развијеним неисписаним свитком, који држе анђели

Сл. 21. — Горњи северни део иконостаса Св. Спаса.

раширених крила у пози клечања (IV, 1; сл. 20 и 21). Изнад овог фриза пружа се *шаласаси* *гирланд* доле посавинутог акантова лишћа. Тај венац дели 31 мала конзола од волутасто савијеног акантовог листа на 30 венчића, из чије средине до половине провирује цвет крупног трандафила или питеме руже у лишћу (IV, 2; сл. 20 и 21). На конзолима овог лисног гирланда дижу се *аркадице* на тридесет и једном стубићу (1 м високом). Стубићи су окићени цветним низовима; а интерколумни су испуњени са дашчицама на којима су насликане

иконе 30 црквених празника, чији центар заузима икона Васкрсења Христова (IV, 3; сл. 20 и 21). — То су уједно и *целиваће иконе*, које се о празницима скидају и постављају на нарочити наслон за њих, звани овде *прошкинитар*, да их народ може целивати. Са *кубичних кайишлића* малих стубова, над иконама

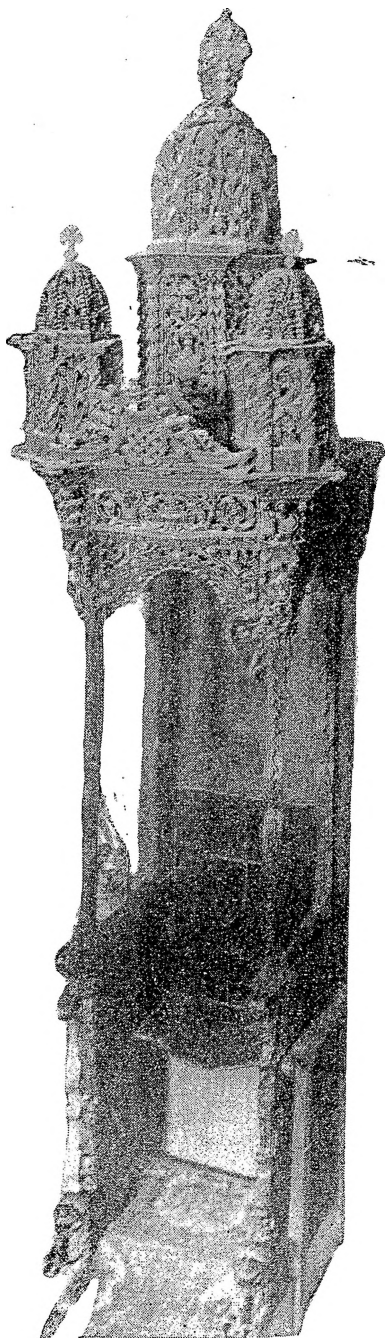
Сл. 22. — Горњи централни део иконостаса Св. Богородице.

се дижу лепезасто орнаментисани лукови, мале архиволте, у чијим *линејама*, више сваке слике, налази се по један крупан цвет питоме руже или трандафила с лишћем, или по три ситна цвета дивљаке у букету, од по пет широких листова (IV, 4; сл. 20 и 21). На плинти сваког капитлића стоји усправљен *орао*. Они својим раширеним крилима испуњавају троугаоне празнине над луковима. — Ти орлови на својим леђима носе *конзоле шрапезног облика*,

избраздане зупцима; а те конзоле спајају и држе горњи профиловани и мало избочени гесимс или *венац целе атике* (IV, 5; сл. 20 и 21).

На иконостасу у цркви Св. Богородице, над првим спратом атике, диже се, у њеном централном делу, други спрат. Он је, у главном, исто тако уређен, само су на капитлићима место орлова крилате *сирене*, које придржавају, зупцима оперважену, завршну греду атике (сл. 22). — Овај део атике сав је позлаћен.

Акројтерија (V). — На гесимсу атике израђени су разни украсни делови. Најглавнији је велики крст старог космитиса, који се диже високо, у средини, на врху целог иконостаса, као симбол победе Хришћанства (сл. 3 и 22). Он се диже са постоља, у облику потковичастог медаљона, на коме је насликана људска лубања између две ножне кости. Испод лубање спушта се дугуљаст

акантов лист; а са страна постоља стоји по једна птица уздигнутих крила, у ставу обране. Из средине тога постоља диже се четворокраки крст, висок 1'60 м, са сликом распетог Христа. Ивице крста украшене су богатом, ажурно извајаном лисном и цветном орнаментиком. Сви кракови крста завршују се у облику тролиста; а из доње мале лисне пречаге диже се с леве стране копље, с десне трска са сунђером на врху, као симболима мука Христових. — Њих обвија лозасто лишће с пупољцима.

Десно и лево од крста, на греди атике, извајан је по један крилат змај или аждаја (ламија), окренут леђима крсту. Они су симболи побеђеног греха и многобоштва. Из њихових разјапљених чељусти, са оштрим великим зубима, диже се десно слика Богородице, а лево Св. Јована, у рококо извијеним и украшеним рамовима. На врху оба рама, са сваке стране, стоји по једна птица с крилима спремним за одбрану, као и на медаљону постоља. На греди, испред змајева, налазе се волутасти украси са типичним рококо решеткама. Изнад њих стоји по један голуб са раширеним крилима, онако како то чине птице у знак радости. Над јужним и северним делом иконостаса налазе се такође рококо декорације од волуаста савијеног лишћа, окићеног цветовима и кићанкама, са решетком и перлама у средини (сл. 20 и 21, 2 и 5). — На малим бочним деловима иконостаса, прислоњеним уз јужни и северни зид, нема атике, те се сасвим слични решеткасти рококо украси налазе на самој греди архитрава (сл. 3, 5 и 21).

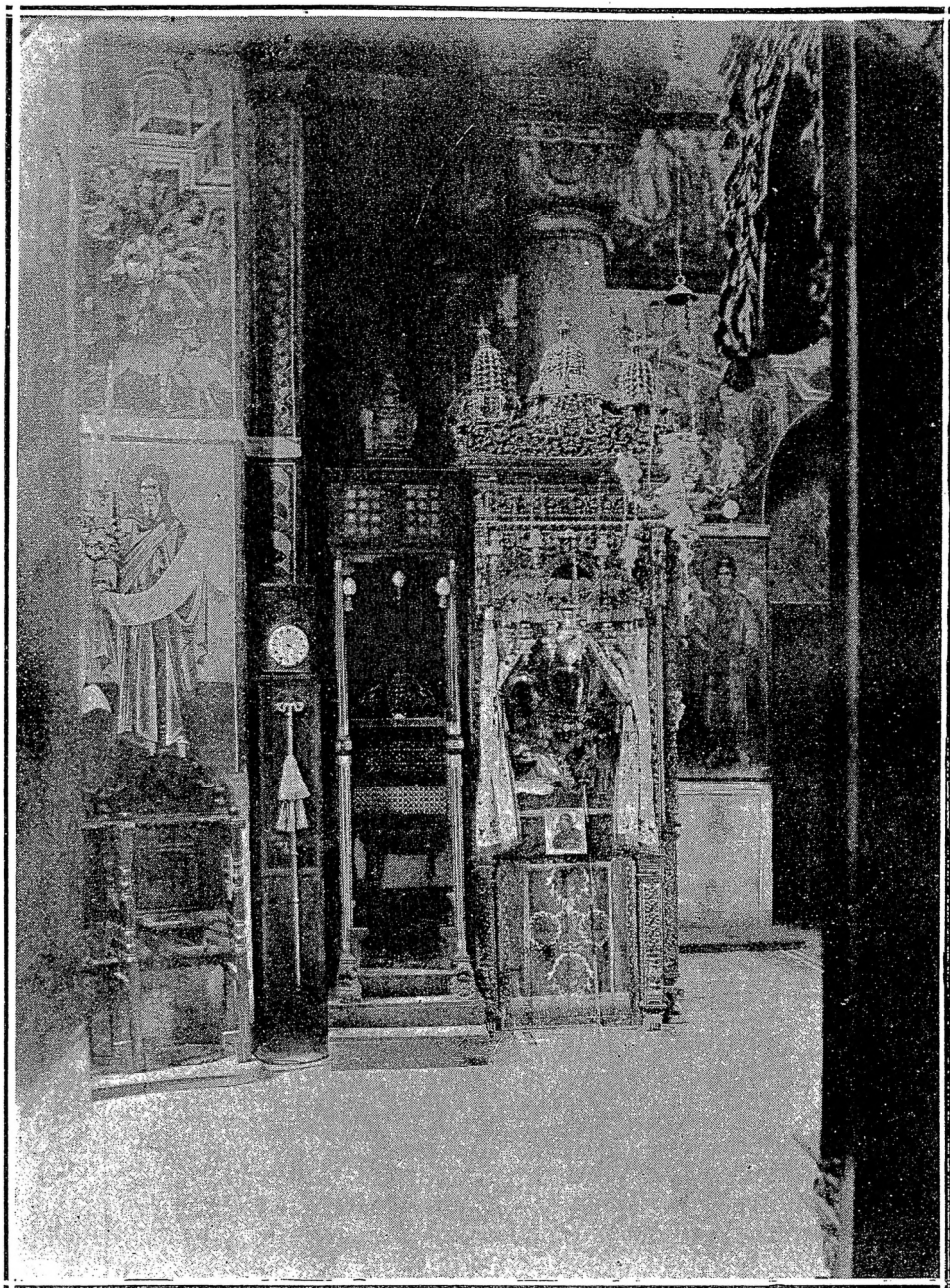
Акротерија на иконостасу Св. Богородице у главном је иста, само је још китњастије извајана (сл. 22). — Готово сви делови акротерија у обе цркве позлаћени су, а нарочито крст и змајеви.

Архијерејски столови (*καθέδρα, θρόνος*).

У православној цркви постоје нарочити столови за архијереје — епископе, митрополите или патријархе, у којима они стоје или седе за време богослужења, кад сами не служе. Ти су столови обично постављени у средњем делу цркве, прама олтару, уз први или други стуб десних црквених аркада. Већ од најранијих хришћанских времена ушло је у обичај, да се ти столови богато украшавају скулптурама, као што нас уверава чувени

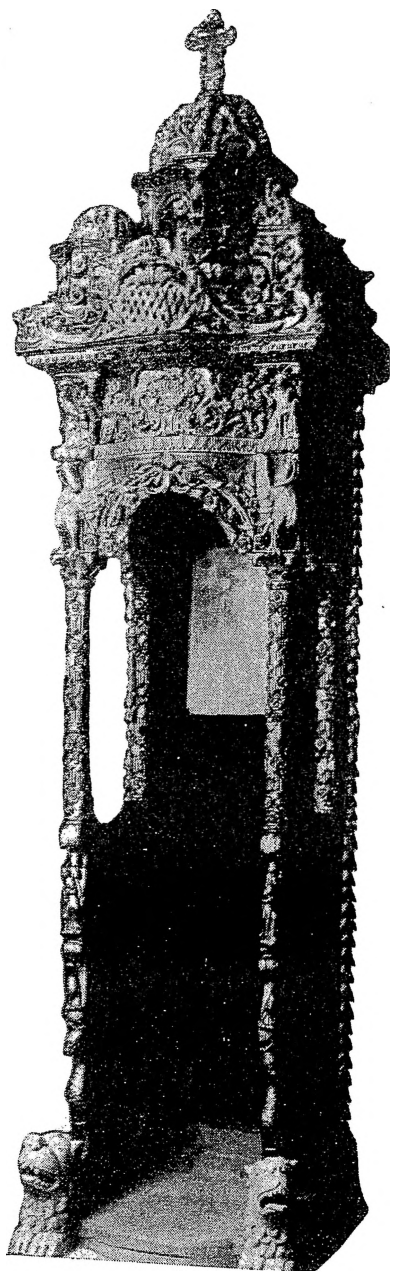
Сл. 23. — Архијерејски престо у Св. Спасу.

стол епископа Максимиана у Равени из 544—556 године. (О. М. Dalton, *Byzantine art and archeology*, Oxford 1911, стр. 204). Но доцније, изгледа под утицајем иконоборства, престало се у Византији са скулптурним украшавањем и архијерејских столова, па је тај обичај прешао и у српску цркву. Стога је и

Сл. 24. — Престо митрополита Исаије (1637) и трон Богородице у Хиландару.

сто пећских патријараха, који је још очуван у пећској катедралној цркви, само једноставно истесана дубока фотеља у шареном мрамору. За турске владавине почела се код нас ускоро обраћати већа пажња на украшавање архијерејских столова. О томе нас уверава већ стол охридског архиепископа Прохора из 1540, а нарочито босанског митрополита Исаије у Хиландару из 1637 (сл. 24 лево). Стол митрополита Исаије има већ облик данашњих архијерејских столова, са балдахином и трулом у облику круне, само што је израђен интарсијом и маурескама, према уметничком укусу времена у коме је постао. А архијерејски

Сл. 25. — Архијерејски престо
у Св. Богородици, спреда.

столови у Скопљу израђени су и извајани потпуно у стилу дрворезбарске уметности наше из првих деценија 19 века, онако као што се раде и троновни за чудотворне и друге знамените иконе по Св. Гори (срав. сл. 24, десно). — Разлика је међу њима нарочито у томе, што је стол у Св. Спасу израђен крупније и грубље, а у Св. Богородици много ситније и знатно финије.

Архијерејски *сѿол* у Св. *Сѿасу* (сл. 23), као и други архијерејски столови, лежи на труповима дрвених стилизованих лавова, који много подсећају на старије моделе у металу. — Оба лава предњим шапама притискују труп гуја, које су испод њих и настоје да их уједу под грло. На том лавовском постољу дижу се стубови стола изломљених линија, украшени лишћем и цвећем. Између стубова на обе стране су плоче са рељефом јелена китњастих рогова, у средини леве плоче, а једнорогом у средини десне. Овални оквири у којима су ти рељефи, украшени су лишћем и полуперлама. На њиховим странама налази се лав и лавица у цветним грамама; док је над њима крилата анђеоска глава, више које се две птице отимају о зрно.

Над ручицама стола диже се *балдахин*, на четири профилована витка стубића преломљене линије. Стубићи су украшени лишћем и перлама, а место капитела завршују сплетом лишћа и ружа. Између стубића разапети су лукови, оперважени преплетеним низом цветова. На волутама, с којима лукови на оба краја завршују, стоји по једна мала птица, подигнуте и у страну извијене главе. Над птицама, цветне границе дивљих ружа, ажурно обрађене, испуњавају углове које чине лукови. Испод лучних волута, уз стубиће, била је са сваке стране по једна змија, увијена репа и аждајасте главе, али су се само неке од њих у целини сачувале. Изнад овог лучног орнамента налази се ажурно извајан фриз, који је опточен перлама, а у средини има стол с покривачем, са кога виси кићанка. На столу је крупан цвет у листу, а иза њега грозд, који бојажљиво кљуцају две витке капорасте птице, спремне сваког часа да прну. Десно и лево од те сцене је по једна племенита ружа, у шпирално увијеном лишћу. На крајевима

овог фриза, изнад четири стуба, седе четири минијатурно извајана јеванђелиста, за писаћим пултом с утензологијама (књигом, мастионицом и пером); а изнад фриза пружа се профилован карниз са два реда укосо нанизаних листића.

На архитраву стола, изнад поменутог карниза, налази се једно велико и два мала кубета; а између малих кубета, с фронталне стране стола, извајан је решеткаст штит двоструких плетеница, са волутама и ружиним гранама. Над тим штитом два анђела с нимбима, и у лету, држе развијен свитак и над њим архијерејску круну са крстом на врху. Тамбур малих кубета је шестостран, а великог осмостран. Стубићи малих кубета су тордирани и овијени акантовим лишћем с низом перла по средини. Између стубића су ажурно извајане цветне границе ружа и лала. Капе малих кубета искићене су двоструким низовима перла, између којих су границе дивљих ружа; а на врху имају перлама оперважени крстић. Стубићи тамбура великог кубета састоје од два низа лалиних

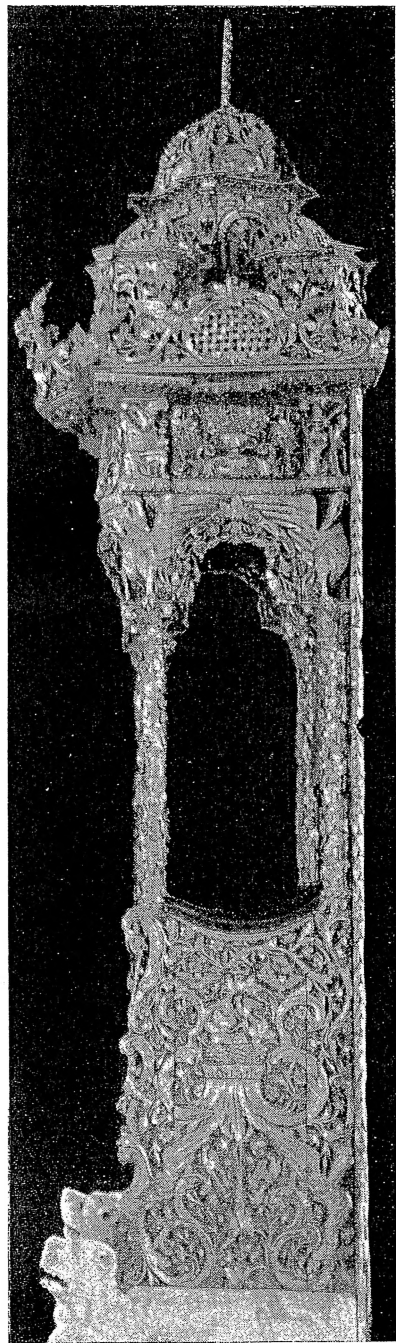
цветова обешених о волутасте капитлиће; а просторе међу њима испуњава лепо орнаментисана ваза са букетом цветних гранчица ружа и лала. — Капа овог кубета такође је ажурно декорисана двоструким низом перла, између којих се дижу винове лозе с гроздовима; а на врху је крст посут наретко перлама и обвијен цветним гранчицама.

Архијерејски сїол у Св. Богородици (сл. 25 и 26) конструисан је знатно виткије и израђен готово филигран, као и проповедаоница у тој цркви. — Четири стубића, са рококо изломљеним линијама, леже на лавовским труповима од бела мрамора. У дну сваког ступа је по једна сирена раширених крила. Њен доњи део тела прелази у шпирално савијено акантово лишће, док јој косу покрива такође акантов, горе посаврнут, лист. Над сиреном, на стубићима с фронталне стране, пропиње се по један хералдички лав у волути акантова листа; а над лавом, у другој волути, на левом стубићу, стоји извајан ђакон, са ораром у десници и архијерејским жезлом у левој руци, у ставу као да полази. На десном стубићу је исти распоред, само што ђакон овде у десној руци држи кадионицу на 3 ланчића, а у левици му је орар. — Оба ђакона имају дуге косе пале по раменима, а главу им покрива капа у облику више чите или ниске камилавке са квргом на врху.

Централни део постраних плоча међу стубићима стола заузима стилизована корпа од шпирално увијеног акантова лишћа, са три велика грозда. На петељци, с листом, средњег грозда стоји витка птица раширених крила и уздигнуте главе, као да пева или кликће. Сав остали простор испуњен је стилизованим акантовим лишћем и исплетеним цветним гранчицама ружа или лала. У том сплету, на горњем делу, извајане су две крилате анђеоске главе, а под корпом две витке птице, у сличном ставу као и она над корпом грожђа.

Витки равни стубићи, на којима се држи балдахин овог стола, канелирани су и овијени гранчицама расцветаних ружа и врло вешто извајаних пупољака. Међу ружама, на два предња стуба, израђене су по две птице у пози како кљуцају срца расцветаних ружа. На врху стубића су капители од акантосова лишћа с волутама. На њима стоје орлови подигнуте главе, с врпцом у кљуну и раширених крила. Између орлова, ослањајући се на капителиће, пружени су лукови оперважени гранчицама расцветаних ружа. Над орловима и луковима је карниз од двоструког реда нанизаних листића. Он чини основу фриза, на чијим се угловима налазе врло лепо извајани јеванђелисти са својим симболима. Простор фриза између јеванђелиста испуњен је слично, као и простор доњих плоча стола, са рељефном корпицом пуном грожђа, опточеном цвећем, лишћем и птицама.

Архијерар овога стола, над балдахином, декорисан је лисним киматионом и профилованим карнизом са триглифима или тробраздастим

Сл. 26. — Архијерејски престо у Св. Богородици, са стране.

зупцима. — На њему је у средини једно веће кубе, а околу четири мала. Између малих кубета, са три стране, постављена је решеткаста рококо картуша с волутама од акантова лишћа; а на сваком углу архитрава извајано је попрсје анђела у лету. Слична анђеоска попрсја дижу се и са обе стране постраних картуша; а над фронталним картушом две потпуне анђеоске фигуре у лету, са дугим тубама на уснама, држе бисером искићену архијерејску круну. Тамбури малих кубета имају ступчиће од гирланда лалиних цветова, а простори између њих испуњени су цветним гранчицама. Слично су декорисане и капе тих кубета. Међутим, велико кубе има на стубићима мале капителе и на њима орлове раширених крила; лукови су им украшени зупчастим орнаментом, а стране су извајане цветним гранчицама. Капа великог кубета раздељена је цик-цак орнаментом на четири поља, која су украшена волутно савијеном стилизованом граном с цветним огранцима натуралистички извајаним. Крст на врху капе опточен је лисним

орнаментом. — Најзад, на оба архијерејска стола, у средини балдахина, изнутра на плафону, извајан је ажурно двоструки кружни сплет винове лозе с гроздовима, под којима лебди шестокрилати серафим.

Проповедаонице (ангона, од *ἄμβων*).

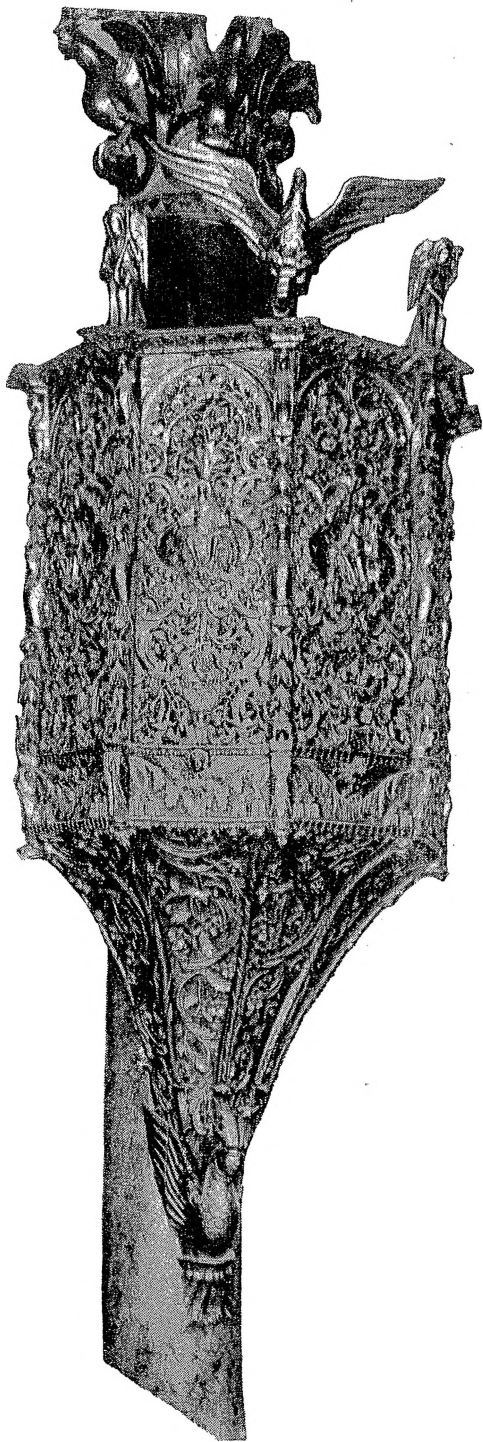
Од старих *амвона* скулптирано израђених у мрамору за време средњег века у Јужној Србији, очували су се до нас само остаци у развалинама катедралне цркве у Стобима код Градског, у цркви Св. Софије у Охриду и неколико одломака из цркве Св.Богородице Тројеручице у Скопљу. Ти амвони служили су уједно и као проповедаонице; а судећи по очуваним остацима подизани су само у катедралним епископским базиликама. За време Турака нестало их је и из епископских цркава по Јужној Србији, те су, на место њих, тек од 19 века почеле и код нас да се израђују нарочите врсте скулптираних проповедаоница по западном обичају, где су *канцели*, већ у 15 веку, заменили амвоне и добили облик великог извајаног пехара. — Тај облик примљен је и одржао се и у нашој црквеној упо-

Сл. 27. — Проповедаоница у Св. Спасу.

треби; а народ у Јужној Србији, и сами домаћи скулптори који израђују те проповедаонице, називају их још увек по старом византиском називу ангонама или амвонима. — Проповедаоница у Св. Спасу (сл. 27) израђена је крупније и грубље, у стилу који показује и старије елементе од 18 века; а у Св. Богородици (сл. 28) конструисана је она и извајана знатно отменије, готово филигран у дрвету, у стилу у коме превлађују елементи у многим слични рококоу. Обе проповедаонице причвршћене су, у својим црквама, уз средњи стуб левих црквених arkada.

Проповедаоница Св. Сїаса (сл. 27) представља десетеространи пехар, на савим једноставној истоугаоној конзоли. Конзола није скулптирана, него је ишарана просто бојадисаним лишћем и букетима расцветаних ружа у лишћу; док је сам труп проповедаонице сав извајан. Он је полу-стубићима разчлањен на девет плоча. Дно му је оперважено скулптираним фризом шпиралних вијуга акантова лишћа, које истичу из главе једног чудовишта, а завршују у плодној виновој лози пуној гроздја. У фризу је уплетена и по нека расцветана ружа и мала птица у пози вивкања. Врх трупа је опточен троструко профилованом и мало ван трупа испуштеном гредом, са трапезастим потпорњима изнад сваког стубића. Стубићи су украшени акантовим волутама на постољу и на капителу; а стабло им је обвијено ружиним цветним гранчицама и акантовим дугуљастим лишћем с перлама по средини. У подножју стубића, место атланта, заузима пет голобрадих крилатих глава без ореола, са крилима прикупљеним под теретом, за тим једна брадата крилата глава, један орао са лављом главом и два обична орла. Девет плоча, које сачињавају труп проповедаонице, извајане су доста високим рељефом букета од лишћа и расцветаних ружа, серафима, птица и животиња, у чијој средини налази се по један рам старог бадемастог облика (*mandorla*), који је нарочито од 11—16 века био у знатној употреби у уметности на Западу. Ти су оквири украшени разним лишћем или полуперлама и урамљују по једну бојом израђену слику Христа, четири јеванђелиста и четири апостола (Симона Зилота, Петра, Павла и Андреју). У врху сваке те плоче, као и на њеном дну, извајана је по једна анђeosка глава раширених крила. Непосредно изнад рама слике Христа диже се винова лоза са три грозда, чија зрна пипају две витке птице. Изнад гроздова у лишћу налазе се две змијске главе, чији трупови прелазе у стилизовано лишће. Над оквиром слике јеванђелиста Матеја стоје такође две птице, од којих једна обраћа кљун средини цвета, који се према њој спушта из вазе, а друга

Сл. 28. — Проповедаоница у Св. Богородици.

већ покушава да прогута плод. Под сликом јеванђелиста Марка налази се срндаћ извијене главе у назад, а над сликом је серафим. Више апостола Андреја извајана је ваза са три крупна божурова цвета и две капорасте птице; док се под њим налази ваза с букетом дивљих ружа. Над сликом јеванђелисте Јована је такође серафим, а под сликом ваза са три цвета. — Око осталих слика је само лишће и цвеће, сем што су над сликом апостола Петра извајана два јелена, а над апостолом Симоном Зилотом две птице.

Из полице, која покрива горњи карниз трупa проповедаонице, над стубићем, који одваја плочу са сликом Христовом од плоче са сликом Матејевом, пружа се десна људска рука са гранчицом, на којој стоји орао спреман да полети са јајетом у кљуноу. Над првим десним стубићем извајана је статуица арханђела Уриила, са књигом и буктињом, а над првим левим стубићем је статуица арханђела Рафаила, у облику путника, са палицом у левици и буктињом у десници.

Проповедаоница у Св. Богородици (сл. 28) има шестострани труп на истоугаоном конзолу, у облику љиљанова цвета рељефно декорисана. Конзола се опире на леђа између крила једне сирене, симбола речитости, чија се коса диже у облику акантусова листа, у који прелази и доњи део тела, док су јој груди покривене перјем. Из сирениних крила диже се шест змијских трупова обвијени лишћем. Они чине ребра конзоле и на первазу завршују са главама, које су више налик на псеће него на змијске главе. Троугласти простори између тих ребара конзоле испуњени су врло укусно извајаним вијугама и преплетима стилизованог и натуралистичког лишћа и цвећа, као и сви делови трупа ове проповедаонице, са изразитим особинама рококо стила.

Изнад танког лисног перваза над змијским главама диже се шестострани труп проповедаонице, на доста широком фризу, раздељеном волутастиим конзолама од акантова лишћа на пет делова. У средини тих одељака, изнад гирланда од растова лишћа, лебди по једна анђeosка глава раширених крила; само у одељку под сликом јеванђелисте Јована, место анђела заузима букет од пет ружа у лишћу. Са обе стране гирланда, у сваком одељку, спуштају се по две преплетене кићанке. Шест стубића деле труп ове проповедаонице на пет рељефних одељења. Стубићи састоје од по једног анђела, птице или животиње на постољу (полазећи с десна на лево они су овако распоређени: орао раширених крила с погледом горе, једнорог, лав, ован, анђeosка глава и ждрал с повинутиим вратом у назад). На њих се спуштају од сирена, које су постављене на средини стабла стубова, по три љиљанова цвета. Са миниатурних волутастих капитлића сличан гирландић од три цвета спушта се и на сирене. А на капителићима стоје орлови раширених крила и држе на својим леђима стубиће од главног карниза или полице, с којом се завршује труп проповедаонице. Плоче између стубића украшене су богатим преплетом стилизованог и натуралистичког лишћа, цвећа, воћа, анђела и птица, у стилу који нас највише подсећа на рококо. Сваку плочу заобљује у врху лишћем оперважени лук, који се диже са капитела једног стубића и спушта на суседни капител. Углове, које ти лукови чине између стубића на плочи, испуњавају орловска крила. Нешто више изнад средине сваке плоче налазе се рококо рамови, у којима су рељефно приказане фигуре Христа на престолу, кога држе серафими, и његова четири јеванђелиста са њиховим симболима на писаћим пултовима. Под сваком овом скулптуром извајане су уметнички израђене посуде са воћем. — Под Христом је само грожђе, а под осталима измешане јабуке са грожђем, саме јабуке и крушке, или саме руже у лишћу. На два места, под скулптурама јеванђелиста Јована и Марка, извајане су још и по две капорасте птице (можда шеве) како слећу на држак посуде с воћем, кљуцају зрно, дижу петељку или ослушкују.

На полици или главном карнизу, украшеном акантовим лишћем, с којим се завршује труп проповедаонице, пружа се и овде, као и у Св. Спасу, рука с орлом; али овде орао не држи јаје већ зрно у кљуноу. Десно и лево од руке налазе се статуице анђела с буктињама, у ставу спремности да полете.

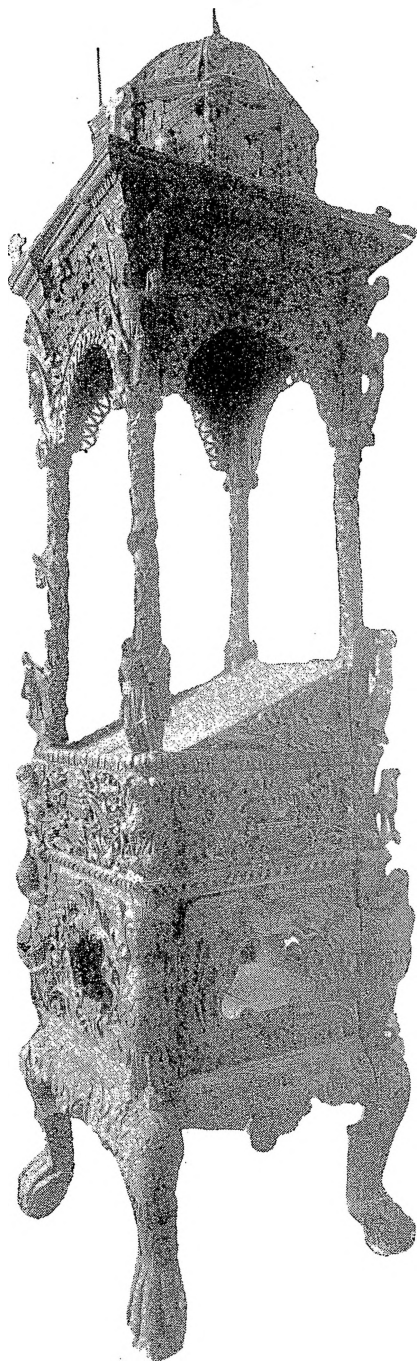
Велика је штета што су и обе ове проповедаонице доцније, по неукусном обичају примљеном такође из Св. Горе, премазане гипсом и златном бојом, те

је лепи дрворез изгубио врло много од свога уметничког ефекта. На проповедаоници Св. Спаса један запис каже ко је платио да се то учини. — Он гласи: *Бѣа ангона позлатѣха инафѣ меанѣйки за дѣшкное илиѣ ради ипаниѣ.* А зограф, који је то извео, биће, по свој прилици, да је био познати Дичо Крстевић из Тресонче, који је, као што смо видели, позлатио царска врата, па свакако и проповедаоницу, у цркви Св. Богородице 1860 године.

Стол за целиваће иконе (тетрапод или проскинитар, од *προσκυντήριον*).

У православним црквама има нарочити стол са косо постављеном плочом, на којој редовно стоји храмовна икона за целивање, а о празницима међу се на њу иконе празника, које иначе стоје на атици иконостаса. — Тај стол у цркви Св. Спаса извајан је врло лепо са много особина рококо стила (сл. 29).

Постоље овог стола чине четири лавовске ноге (отуд тетрапод) украшене декоративним медаљонима на савијутку колена; а пречице које спајају те ноге носе у средини извајан цвет трандафила, са чијих страна се пружа по једна цветна дафинина гранчица. Изнад лавовских колена диже се по једна сирена са пернатим трупом, који доле прелази у акантов лист с перлама. Сирене имају исто тако и на глави, напред мало повијен, акантов лист. Крила ових сирена пружају се на пострани плоче са отвореним рококо картушама. Све четири картуше декорисане су, у главном, на исти начин од стилизованог лишћа и натуралистичких цветних гранчица. Изнад овог дела, који опасују сирене са својим крилима, диже се трећи део који фланкирају лавови извајани на угловима карниза изнад сиренских глава. Они су израђени лепо натуралистички, стоје на волутасто савијеном лишћу, уздигнуте главе и са завинутим репом на леђа, у ставу ишчекивања. Фриз између лавова извајан је преплетом цветних гранчица дивљих ружа и трандафила, а у средини сваког одељења има лепо израђен плитки суд пун воћа, а нарочито грожђа, јабука, крушака и шљива. На зупчасто орнаментисаном постољу, на коме је посуда с воћем, са сваке стране долетела је по једна витка капораста птица и бојажљиво покушава да узме зрно грожђа. Изнад лавовских глава пружа се око целог стола један дворедни лиснати перваз. На том первазу постављена је укосо плоча, пулт, за целивање иконе. Четвороугаони простор на залеђу тога пулта и троугаони простори по странама, извајани су гранчицама дивљих ружа и лала. На сваком углу пулта изнад лавова има по једна статуица анђела са свећњаком или буктињом у рукама. Анђели су мало у напред повијени, као да на својим плећима носе колонице балдахина, које се иза њих дижу са стола изнад пулта. Колонице су обвијене цветним гранчицама и на две фронталне, у средини, на гранчици мало извијеној ван стуба, беше извајана по једна витка птица у пози

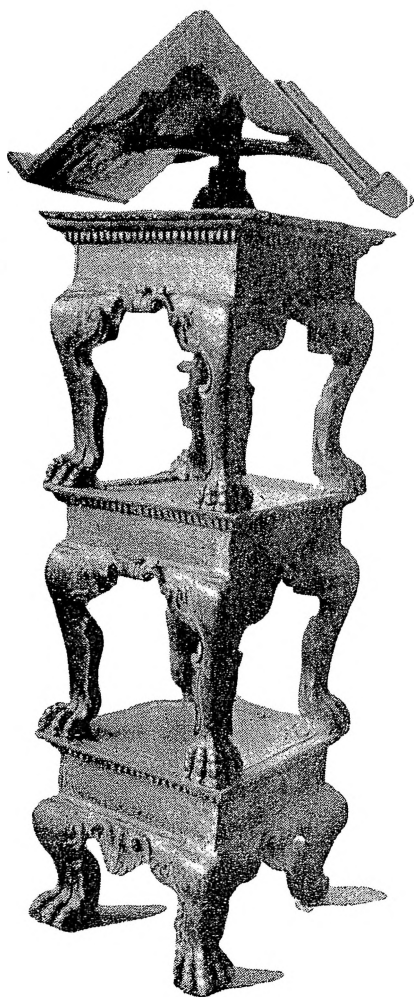
Сл. 29. — Проскинитар, наслон за целивање иконе у Св. Спасу.

певања, али су од њих остали само фрагменти. На волутастим капителићима колонета постављене су опет статуице анђела, од којих два с фронта носе крст и копље, а два позади буктиње. Са капителâ колонета диже се исплетен лук, у висини статуета, и спушта се на капителе суседних колоница. Углови што их лукови са статуетама чине испуњени су анђеоским крилима и гранчицама полурасцветаних лала и дивљих ружа. Над анђелима и луковима пружа се уски карниз од два низа полулистића; а изнад глава анђеоских статуета извајано је по једно крупније анђеоско попрсје, мало погнуто и крила прикупљених, под теретом једноставно профилованих капителâ, са зупчастим орнаментом, на којима почива покривна плоча балдахина. Фриз између тих анђеоских попрсја извајан је цветним границицама, изнад којих лебди мала анђеоска глава раширених крила. На сваком углу покривне плоче балдахина налази се по један крстић, а у средини осмострано кубе. Стране кубета извајане су с ерафимима, а ивице страна окићене су низом пупољчића; док је капа кубета украшена цветовима и лишћем трандафила и дивљих ружа.

Певнице (аналој, од *ἀναλόγιον*).

У свакој православној цркви Јужне Србије постоје покретни пултови за постављање на њих књига из којих се пева. Народ их зове пеалнице, а грађани по грчком аналоји. — У цркви Св. Спаса има их две и израђене су у стилу, који много подсећа на рококо фотеље. Оне представљају повисок узан

столић састављен од три спрата клупица на лављим ногама, са лисним орнаментом изломљених линија око ногу, волутастим лишћем на превоју њиховом и зупчастим орнаментом под плочама клупа. На врху је постављен двоструки пулт у облику крова тако, да се може обртати унаоколо (сл. 30). — У Св. Богородици израђене су сличне такве певнице, али без икаквих уметничких одлика.

Сл. 30. — Аналој, певница у Св. Спасу.

О уметцицима, дрворезбарима, који су описане објекте извајали знамо врло мало. Не само писани споменици, него ни традиција није сачувала о њима довољно података. — Ипак сам успео да утврдим ово:

Писмени подаци, као и традиција, означају као главног мајстора, првог мајстора, који је вршио улогу архитекта, састављао планове, израђивао цртеже и руководио целим послом, — *Петрар Филиповића* из села Гаре, недалеко од Галичника и Дебра. Први писмени податак о Петру као мајстору имамо у његовој признаници, забележеној у Поменику манастира Леснова, који се чува у Народној Библиотеци у Београду. Из те признанице се види: да је мајстор *Петрар* од Дебра, са својом дружином извајао лепо иконостас цркве Арханђела Михаила у Леснову за *три године* (1811—1814) и да је за то примио 22 кесе, једанаест хиљада гроша, сем 1500 гроша за друге трошкове (Поменик, лист 11). Том приликом израђен је само иконостас. „Владички столџ“ и „кубето на свети престољ“ израђени су у Леснову знатно доцније и од других мајстора. По једном лесновском тефтеру, то су

извршили „мајстори Дебранци Кузманџ и Петре“ од 1865 до 20 априла 1866.

Други датирани Петров посао јесте иконостас Св. Спаса у Скопљу, чији смо опис напред дали. — Тај иконостас радила су три мајстора, сем других помоћника. Мајстори су и себе извајали, за тезгама при послу, као што смо напред поменули, на фризу под иконом Св. Спиридона и Св. Николе. Ту су на ленти изнад њих записана и њихова имена, као и датум када су посао завршили. У натпису се каже: *Пирки мајсторџ Петре Филипокичџ ѿ Гари, Макариџ ѿ Галичник, Марко ѿ Гари, Дебрани ѿ Мала Река 1824¹⁾*.

Трећи датирани Петров рад налази се у малој старој цркви Св. Ђорђа у Призрену. — Тамо је он израдио, радећи за беговске куће скулптиране таванице, велики крст и све остале дрворезне украсе над иконостасом. На извајаној греди (космитису) потписао се овако: *Зуграф грешен бист Петре Филиповиџ* от Дебар. Соверши се и дрво и писмо и злато (за) гроши 500. 1829 месјац април 5 (срав. П. Костић, Црквени живот, стр. 80).

Нема никаквих директних писмених података, али, сем традиције, и сам стил и техника рада дрвореза у Св. Јовану Бигорском сведоче, да је Петар Филиповиџ учествовао и при изради иконостаса тога манастира. Питање је само када је тај иконостас рађен. По Љ. Милетићу (Списани на Българската Академија на науките XVI, 21 и 14) он је рађен после скопског у Св. Спасу, између 1824 и 1832 год.; а с њим се сложио и Б. Филов (Старобългарското изкуство, стр. 110). Међутим, све околности и један индиректан запис говоре, да је бигорски иконостас био *прво уметничко монументално дело* наших Мијака дрворезбара и да је он израђен већ првих година 19 века, а на име између 1800 и 1807. На ту претпоставку наводе нас ови разлози:)

По манастирском Поменику садашњу цркву Св. Јована Бигорског саградио је до 1800. игуман Митрофан, који је умро 1807. Његов наследник Арсеније наставио је одмах рад на уређењу нове цркве. Као први знатнији посао Арсенијев забележена је израда ванредно лепо извајаног неба над престолом у олтару — и перко и награди кикотџ надџ кетџоу трпезџ; а затим зграде на имањима (до 1812), велики средњи крст, свећњаци и горња манастирска палата (1814), те, најзад, и велика трпезарија (1824—5). Од дрворезбарских објеката у цркви помиње се, дакле, само небо или „кивот“ над св. трпезом у олтару. За тај балдахин Љ. Милетић чак каже: *такоко изацно рѣзбарко издѣлѣн отџ тоџ родџ нѣма второ кџ праволианџата чрква* (ibid. 12); а у Поменику је забележено, да је то небо израђено одмах после 1807, а пре 1812. Како израда луксузног неба у олтару нужно претпоставља, да је олтар већ раније морао преграђен бити, то је несумњиво иконостас извајан био још за живота игумана Митрофана до 1807, па се зато и не помиње нигде посебно у Поменику, који бележи рад његова наследника Арсенија. А да је рађен у доба Арсенијево, као што претпостављају Љ. Милетић и Б. Филов (1824—1832), несумњиво би у Поменику забележен био и тај тако скупочени објекат, када су и много мањи забележени, као што су „небо“ над престолом, средњи крст, свећњаци и т. д. Што су пак иконе на иконостасу рађене доцније (1831) не значи ништа. Исти случај имамо у Леснову, где су данашње престолне иконе и на царским вратима, рађене тек 1867, а у Скопљу такође у разна времена; јер су често старије иконе замењиване новијима. — То нам најјасније потврђује случај у цркви Св. Богородице у Скопљу, где је једна престолна икона израђена, као што смо видели, тек 1895, старије у доба градње иконостаса 1838, царска врата 1860, а јужна 1874.

¹⁾ У записима и натписима (Љ. Стојановић, бр. 9179) нетачно је прочитана година 1829, место 1824. — Ј. Иванов (Българитџ кџ Иакџдонџа, стр. 215 и 94), иако је видео да су скулптирана три мајстора под натписом, прочитао је имена и места само прве двојице, а место „Марко от Гари“ написао је „Б(с)гари“, па ту заблуду стално понављају бугарски писци и научници. Тако на пр. Б. Филов (Старобългарското изкуство, стр. 110), на основу те грешке каже, да наши мајстори „сами изрочно се означаватџ кџџо българџи отџ Мала-рѣка“. За њима се повео и Ивџ Гошев (Духовна Култура VII—VIII, стр. 56); а Љ. Милетић (Списание XVI, стр. 8) отишао је још и даље, фалсификујући презиме Петрово у Филипокиџ, иако се Петар, како овде тако и у једном запису у Призрену, јасно сам потписао Филиповиџ, као што је и Ј. Иванов констатовао у свом препису.

Према свему овоме, на основу поузданих писмених директних и индиректних података, можемо утврдити да је *iprojomaјstior* мијачких скулптора *Петар Филиповић* из села Гарe, са својом дружином, овим редом израдио до сада познате нам монументалне објекте дрворезбарске уметности у Јужној Србији:

1) Иконостас цркве манастира Св. Јована Бигорског код Дебра од 1800 до 1807; а небо у олтару између 1807 и 1811;

2) иконостас цркве манастира Арханђела Михаила у Леснову код Кратова од 1811—1814;

3) иконостас цркве Св. Спаса у Скопљу, по прилици, од 1819—1824; и

4) иконостасни велики крст са космитисом, у старој цркви Св. Ђорђа у Призрену, до 5 априла 1829.

После овога датума немамо више писаних података о скулптору Петру и његовим делима; али нам традиција, сачувана међу данашњим скулпторима његова племена, казује: да се он четрдесетих година 19 века, са својим зетом Димитријем, такође вајаром, преселио у богато село Крушево, недалеко Прилепа, и да је ту, са својим људима, израдио монументални иконостас у цркви Св. Николе, који је, на жалост, 1903, за време Илинданског устанка, изгорео. Сем тога се тврди, да су његова дела били и иконостаси по селима у околици Битоља, који су већином пострадали за време великог рата од 1915—1918. — Тако је иконостас у селу Трнову изгорео, из Брусника однели су Французи, из Магарева скинули и понели Немци, док у Маловишту још постоји.

Дрворезни део иконостаса у Св. Богородици у Скопљу, по предању, израдио је ученик и зет Петров *Димитрије*, који је извајао и иконостас Св. Богородице у Прилепу и трон чудотворне Богородице у Пећи, а по свој прилици и ванредно лепо извајани ђивот Св. Стевана Дечанског у Дечанима, са врло много композиција из живота краљева. На трону у Пећи вајар је и самог себе, уз два калуђера, за тезгом при раду извајао, па онда бојадисао. По тој скулптури Димитрије је тада био још млад и леп човек црних брчића, у богатом мијачком оделу, са сребрним ланцем од сата и црвеним фесом с дугом плавом кићанком. Више његове главе пише мајстор' Митар', а за тим је извајан један анђео где долеће и шапуће му на уво савет како треба да ради. Митар је доцније, под утицајем Самаковске школе Атанасија Теладура, који је око 1840 израдио и иконостас у Рилском манастиру, почео стварање нове дрворезбарске школе, на темељима школе Петрове; али је у том свом стилу успео да изради само иконостас у Прилепу.

По традицији је и Макарије Негријев Фрчковски, сарадник Петров из Галичника, после израде иконостаса у Св. Спасу у Скопљу, одвојио се од Петра и, под утицајем Светогорске школе, покушао да створи нову дрворезбарску школу, такође на основима Петрове школе; али је и та школа успела да да само два рада: иконостас Св. Николе у Приштини на Косову и Св. Богородице у Татар-Пазарџику у Бугарској.

За све иконостасе из школе протомајстора Петра вели његов потомак по танкој крви, данашњи најзнатнији представник тога старог дрворезбарског рада у Јужној Србији, Нестор Алексијевић,¹⁾ дуборезац у Скопљу, да је свуда „*исти наш калем, исти цртежи*“. — Сви они, међутим, у колико су ажурно израђени и гледани издаље, дају утисак огромне ванредно вешто израђене чипке у дрвету.

¹⁾ Алексијевић овако приказује своје сродство са протомајстором Петром Филиповићем: Стојна, ћерка брата Петрова Јована, удата је била у исто село Гарe за Јована Трпковског; а њена ћерка Јелена удала се за Алексија Мирчевића у село Осоје. Нестор и његов брат Лазар, који је такође дрворезац, њени су синови. — Дед Несторов, по оцу, Мирче, био је такође скулптор, па је са својим сином Алексијем радио иконостас митрополитске цркве у Серезу; а у Тетову је 7 година провео израђујући у гипсу „башински конаци“, у тврђави званој Бал-тепе. Нестор, са својим братом Лазаром, израдио је до сада иконостас у Орханији, у Бери у Грчкој, у Св. Николи у Софији (Три Кладенци), у селу Дупени код Преспанског Језера и иконостас за Краљеву цркву у Тополи; а сада ради један мали иконостас за придворну капелу епископије у Битољу. — Његови су радови, у главном, у стилу старе школе протомајстора Петра, али показују и доста нових одлика у правцу развитка наше дрворезбарске уметности.

Иконостас у Крушеву био је један од најлепших у својој врсти. Он је био лабудова песма уметничке делатности протомајстора Петра; а прича се да је цртеже за њ' радио већ полу слеп. — Главне одлике тога иконостаса од осталих састојале су у томе, што је колонада врата и престолних икона начи-

Сл. 31. — Скулптори на послу. — Из фриза под иконом Св. Николе на иконостасу у Св. Спасу.

њена била не од по једног, као обично, него од по три стуба; од којих је сваки централни био богато ажурно извајан, а остала два канелирана и рељефним венцима оплетена. Сем тога, на њему су, уз обичне орлове, на преломима јужног и северног дела иконостаса, као и код царских врата, архитрав држали двоглави орлови са по једним серафимом у средини; па су попрсја серафима извајана била и на фризу архитрава и на картушима постоља.

Сл. 32. — Карниз анђелâ врх постоља иконостаса у Св. Спасу.

Велика је штета што је овај иконостас пожар уништио. — Ја сам успео да прибавим од њега само једну већу фотографију, снимљену мало пре пожара; а малу но врло добру снимку његову дао је Г. Вајганд у своме делу *Die Aromunen* (Leipzig, 1894, II, 64). Вајганд је још забележио предање, да је тај иконостас рађен 20 година и, немајући никаквих података о његовим авторима, погрешно га приписује анонимним Аромунима из Крушева.

О протомајстору Петру још се прича: да је био врло поносит, да је носио зелену доламу и јашио коња карпузлију; али се у старе дане занемарио и одао пићу. — Од његове куће у Крушеву данас се виде само развалине; а гроб му се налази на месту званом Струнга.

У традицији мијачких скулптора протомајстор Петар познат је под именом Петар Гарка, т. ј. из села Гаре. Он је имао два брата, Марка, који је с њим радио, и Јована код куће. Дружину Петрову чинили су вешти копаничари и њихови помоћници, сами Мијаци. На иконостасу Св. Јована Бигорског извајано је шест радника у 3 реда (мајстори, калфе и шегрти-чираци), за тезгама при раду; а на иконостасу Св. Спаса у Скопљу само три старија мајстора (Петар и његов брат Марко из Гара и мајстор Макарије из Галичника). — Петар је, као протомајстор, извајан на првом месту, седећи, са мало уздигнутим кажи-прстом десне руке према челу, у знак да је он онај који главом ради, смишља, компонује и прави цртеже; а остали стоје и по тим цртежима, са длетом у левици и маљем у десници, дубе дрво и израђују рељефе (сл. 31). На тезгама пред њима, поред цртежа, виде се и многа длета, која су им главни алат при раду.

Занимљиво је, да сва длета, којих има врло много, и данас носе готово искључиво само наше народне називе. Тако се на пр. длето, или како Мијаци веле „*летио*“, којим се дубе цветови назива *ружаче*; за зрна, лозу и слично — *зрнарче*; за израду листова — *зобче*; за жиле по лишћу — *шараче*; за копање у великој дубини или за ажурни рад — *шребаче*; за дубине у угловима — *секирче*; за праве линије — *паламарче*; за криве линије — *разлачесио*, и т. д.; док маљ којим се куцка по длету, а прави од шимширова или зеленикова дрвета, зову *шокмаче* и *чук*.

Најзад поменућемо, да постоји традиција како је у дружини Петровој било и неке врсте уметничког такмичења, које подсећа на причу о утакмици античких сликара Зеуксиса и Пархазиоса. Прича се наиме: када су наши копаничари завршили рад у цркви Св. Спаса у Скопљу и разишли се преко зиме својим кућама, имали су обичај да у доколици израђују разне што лепше рељефно извајане предмете у дрвету и шаљу их један другом на дар. Тако је, вели се, Макарије из Галичника послао на дар другу Марку у Гаре извајаног орла, који је махао крилима и отварао кљун у знак поздрава; а Марко је њему за уздарје израдио и послао једну лепо извајану плочу од орахова дрвета, која је представљала неку врсту послужавника, али чим се са ње дигла танка дашчица, која је вршила улогу поклопца, појавило би се читаво мало поље класова, који су се лелујали, као да се клањају у знак поздрава. — Примивши тај дар, каже се, да је Макарије признао да га је Марко тим радом надмашио у заједничкој им дрворезбарској уметности.

Рад. М. Грујић.

RÉSUMÉ.

LE SCULPTURE ARTISTIQUE SUR BOIS DES ÉGLISES DU SAINT SALUT
ET DE NOTRE-DAME À SKOPLJE.

La Serbie du Sud abonde aujourd'hui encore en spécimens de l'ancienne sculpture artistique sur bois. On ignore qui étaient les plus anciens sculpteurs sur bois dont les oeuvres d'art sont conservées à Ohrid, à Slepče près de Prilep, à Peć, à Dečani etc. Mais on sait que les meilleurs sculpteurs sur bois, non seulement de toute la Serbie du Sud, mais de la Bulgarie étaient, au XIXe siècle, ceux de Debar, membres de la fameuse tribu de pasteurs nommée Mijak, et surtout les Malorečani, dont le centre principal est Galičnik. Il nous reste d'eux des oeuvres d'art qui se trouvent dans les églises du Saint Salut et de Notre-Dame à Skoplje, dans les couvents de Bigor et de Lesnovski, à Priština, Štip, Prilep, Bitolj, Kruševo et en maints autres endroits de la Serbie du Sud.

Les oeuvres les plus remarquables de ces sculpteurs sur bois sont des iconostases entiers; puis, spécialement, des portes centrales (dites impériales) d'iconostase et autres portes d'église, des chaires et trônes d'évêques, des baldaquins destinés à surmonter les tables d'autel et des châsses pour les reliques des saints, des lutrins de chantres et de petits iconostases pour la principale icône de l'église. — En fait d'objets d'usage profane, on n'a conservé que quelques plafonds admirablement sculptés, des armoires, des coffres, des chaises à dossier et autres meubles de même espèce.

Le Dr. Rad. M. Grujić, professeur de la Faculté de Skoplje, auteur de cet article, décrit les oeuvres excellentes et monumentales de sculpteurs Malorečani de Debar, oeuvres qui datent de 1824 et 1838, et qui sont conservées à Skoplje dans leur intégralité. L'étude de ces oeuvres, et leur comparaison en particulier avec les sculptures analogues qui se trouvent à Athos et sur la Côte de l'Adriatique, ont amené l'auteur à cette conviction, que les sculpteurs sur bois serbes se sont inspirés principalement de la sculpture sur bois nouvelle telle qu'elle existait au Mont Athos au XVIIIe siècle; mais, ce faisant ils ont, comme dans le choix d'éléments baroques et autres empruntés à l'occident, procédé en éclectiques très avertis; ils ont, en outre, apporté dans leurs sculptures un élément important d'originalité toute personnelle. Cela se remarque surtout dans la construction et la composition de nombreuses scènes sculptées et de diverses parties ornementales, mais aussi dans la technique même de l'exécution. Aussi ne trouve-t-on ni dans l'iconostase de l'église du Saint Salut, ni dans les autres oeuvres analogues en bois sculpté qu'on rencontre en Serbie du Sud la stricte uniformité de la stylisation orientale traditionnelle, ni la monotonie qui l'accompagne d'ordinaire; presque partout au contraire s'expriment, sous une forme naturaliste parfois, une vie exubérante et une extraordinaire virtuosité qui ont sensiblement vivifié et rajeuni les formes épuisées des éléments décoratifs empruntés à l'art occidental.
